

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO
STARANJE PREBIVALSTVA IN PREHOD IZ ZAPOSLENOSTI V UPOKOJITEV

BLAŽ MEDVEDŠEK

Ljubljana, oktober 2002

IZJAVA

Študent BLAŽ MEDVEDŠEK izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom prof. dr. JANEZA MALAČIČA in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne 12. oktobra 2002.

Podpis:

KAZALO

UVOD	1
1. STARANJE PREBIVALSTVA	3
1.1. Vzroki staranja prebivalstva	3
1.2. Zakaj je staranje prebivalstva razlog za skrb?	5
2. EKONOMSKE POSLEDICE STARANJA PREBIVALSTVA	10
2.1. Rast proračunskih izdatkov	13
2.2. Vpliv na finančni sektor in možne rešitve	15
2.3. Drugi vplivi	22
3. PRODUKTIVNOST, STAROSTNA DISKRIMINACIJA IN TREND ZGODNEJŠEGA UPOKOJEVANJA	24
3.1. Produktivnost	24
3.2. Zgodnejše upokojevanje	27
3.3. Starostna diskriminacija	29
4. MOŽNE REŠITVE	31
4.1. Glavne ugotovitve – težave in rešitve	31
4.2. Kako težave v zvezi s staranjem prebivalstva rešujemo v Sloveniji?	33
SKLEP	38
LITERATURA	41
VIRI	42

UVOD

V dobi izrazitih problemov v zvezi s stalnim in nekontroliranim povečevanjem števila prebivalstva po svetu je precej ironično, da se morajo strokovnjaki v zadnjih nekaj desetletjih ukvarjati s problemom, ki je za večino svetovnega prebivalstva sicer manj kritičen, toda zato nič manj pomemben. Visoko razvite države, katere najbolj tipični predstavniki so npr. Japonska, države zahodne in srednje Evrope, skandinavske države in ZDA se srečujejo s precejšnjimi težavami, ki so povezane z večanjem deleža starejših ljudi v celotnem prebivalstvu. Omenjene težave pridobivajo na pomembnosti vsako leto; v visoko razvitih državah se zavedajo te problematike že več kot dve desetletji, toda šele v zadnjih nekaj letih je postala zadeva tako zelo aktualna, da se je ne da več prelagati in je kar nenadoma pridobila še bolj grozečo plat, ki ji botruje nujnost.

V diplomskem delu se bom osredotočil na nekatere probleme, ki po pomembnosti izstopajo v povezavi s staranjem prebivalstva, tako v Sloveniji kot po svetu. Na nekatere probleme (in ne na vse) zato, ker je tematika mnogo preveč obširna, da bi jo lahko strnil v prostor, ki mi je na voljo.

V prvem delu bom obravnaval, predvsem pa predstavil dejstva in problematiko svetovnega staranja prebivalstva s pomočjo preprostih statističnih in drugih podatkov. To bo služilo kot temelj za nadaljnjo razlago. V drugem delu se bom posvetil ekonomskim učinkom, ki so z omenjeno problematiko zelo tesno povezani. Tu gre za učinke na državne izdatke, finančne trge, stopnjo prispevanja aktivnega delovnega prebivalstva ter na posledice na področju mikro in makroekonomije. Obenem bom tudi skušal pokazati, da staranje prebivalstva morda ni tako huda težava, kot se mnogim zdi. Rešitev se, v določenem smislu, skriva v pristopu in mentaliteti ljudi. V tretjem delu bom v strnjeni obliki obravnaval težave, povezane z zaposlovanjem starejših delavcev, starostno diskriminacijo in trendom zgodnejšega (predčasnega) upokojevanja v sodobnem svetu ter v Sloveniji. V četrtem delu bom na kratko povzel glavne ugotovitve, ki kažejo na najbolj verjetne rešitve omenjene problematike na mnogih področjih, od starostne diskriminacije do zdravstvene ravni starejših delavcev. Te rešitve so zelo aktualne tudi za Slovenijo, ki se (kot bomo videli v nadaljnji obravnavi) po problematiki starajočega se prebivalstva ne razlikuje bistveno od drugih visoko razvitih držav. Prav tako se bom v četrtem delu poglobil v težave, ki v Sloveniji nastajajo zaradi starajoče se delovne sile in zaradi zapletov pri upokojevanju. Prikazal bom bolj realno, življenjsko plat

omenjene tematike ter kako se težav lotevajo v praksi. Do teh informacij se nisem dokopal prek literature, ki je v veliki meri zelo teoretične narave, temveč s pomočjo pogovorov z različnimi osebami iz npr. kadrovskih služb nekaterih večjih (in manjših) slovenskih podjetij.

1. STARANJE PREBIVALSTVA

1.1. Vzroki staranja prebivalstva

Na staranje prebivalstva¹ vplivajo mnogi dejavniki, med katerimi so najpomembnejši nedvomno naslednji:

- a) zmanjševanje rodnosti
- b) podaljševanje življenjske dobe (neposredno povezano z zmanjšanjem smrtnosti)
- c) zaradi izbruha rodnosti v obdobju takoj po drugi Svetovni vojni je zdaj v svetu zelo veliko ljudi, ki so v zgodnjih petdesetih letih svoje starosti
- d) migracijski procesi

V zadnjih desetletjih povprečno število otrok v družini strmo pada. To je delno posledica drugačne »družinske« filozofije, saj se starši odločajo za manj otrok, in to ne zgolj iz ekonomskih razlogov (Malačič, 2000, str. 307). Včasih je bilo povsem normalno, da je v družini bilo pet, šest ali celo devet otrok. Na kmetiji je vsak par rok zelo dobrodošel in vsak družinski član je pripomogel pri pridelavi. Toda to se je v teku dvajsetega stoletja zelo spremenilo. Kmetijskega prebivalstva je zelo malo; v sodobni družbi, kjer je bitka za ugodno delovno mesto zelo trda, je dobra izobrazba, poleg delovnih izkušenj, v veliki večini primerov izrednega pomena. Seveda gre tu še za celo vrsto drugih dejavnikov, med katerimi jih je kar nekaj subjektivne narave (npr. sreča, zveze), a če strnemo temeljna objektivna dejstva je za dobro službo nujno potrebna zelo dobra izobrazba in po možnosti tudi bogate izkušnje. Zato ni presenetljivo, da v razvitih državah ženska rodi prvega otroka šele v poznih dvajsetih letih, saj je visoka izobrazba veliko težje dosegljiva, če ženska nosi s seboj tudi breme vzgajanja otroka. V nekaterih službah mora ženska pri zaposlitvi podpisati izjavo, da ne bo zanosila v roku prvih npr. treh let zaposlitve. Vse to so dejstva, ki jasno kažejo, zakaj število otrok v družini upada. In ravno dolgoročno padanje rodnosti je dejavnik, ki najmočneje vpliva na staranje prebivalstva.

Tabela 1 nam jasno pokaže, da so v Sloveniji v zadnjih letih matere vedno »starejše«; s tem mislim seveda na to, da je starost matere, ki rodi otroka, v povprečju vedno višja. Ta pojav je značilen tudi za veliko drugih držav.

¹ Ponavljam, da gre tu za problematiko visoko razvitih držav; torej, opisani pojavi veljajo le za te države, ne pa v svetu na splošno.

Tabela 1: Povprečna starost matere ob otrokovem rojstvu (kateremkoli, ne prvem), pri rojstvih skupaj, v Sloveniji

<i>Leto</i>	<i>1980</i>	<i>1992</i>	<i>1995</i>	<i>1998</i>	<i>1999</i>
Starost matere v letih	25,4	26,4	27,2	27,9	28,1

Vir: Statistični Letopis RS, različni letniki.

Upadanje smrtnosti je neposredno povezano s podaljševanjem življenjske dobe. Smrtnost upada predvsem zaradi izboljšanih zdravstvenih razmer in višje življenjske ravni nasploh. Večina ljudi v razvitem svetu ne trpi za pomanjkanjem hrane, pijače, obleke in strehe nad glavo. Pri tem delno stopi v obravnavo revščina in z njo povezani problemi, ki pa niso predmet mojega diplomskega dela, zato se v omenjeno temo ne bom poglobljal. Upadanje smrtnosti prispeva k staranju prebivalstva zlasti v starostnih razredih 40 in več let.

Tabela 2: Pričakovano trajanje življenja ob rojstvu za Slovenijo v obdobju 1960 – 1999 (moški in ženske)

<i>Obdobje</i>	<i>Moški</i>	<i>Ženske</i>
1960-1961	66,11	71,96
1970-1971	65,35	72,92
1980-1981	67,42	75,21
1990-1991	69,54	77,38
1995-1996	70,79	78,25
1998-1999	71,34	78,75

Vir: Statistični Letopis RS 2000, str. 91.

Migracije vplivajo na staranje prebivalstva predvsem zato, ker so mlajši ljudje običajno bolj nagnjeni k selitvam kot starejši. Odselitvena območja imajo zato ponavadi starejše prebivalstvo, medtem ko preselitve prispevajo k pomlajevanju prebivalstva na priselitvenem območju. Toda v nadaljnji obravnavi migracij v glavnem ne bom upošteval, ker njihov vpliv v celoti ni tako zelo velik, da bi si zaslužil posebno pozornost. Namreč, selitve take narave se dogajajo predvsem na ravni urbana-ruralna območja znotraj ene in iste države; poleg tega pa pri staranju prebivalstva obravnavam (seveda) starejše prebivalstvo, ki pa je, kot sem že omenil, manj nagnjeno k migracijam.

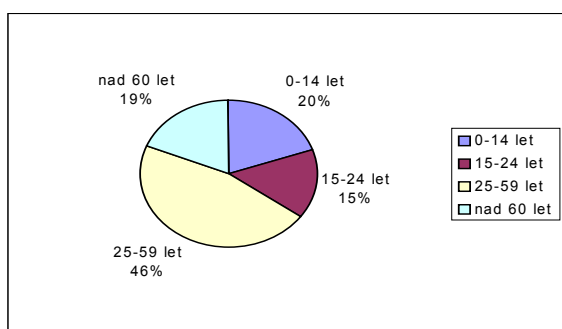
1.2. Zakaj je staranje prebivalstva razlog za skrb?

V sodobnih družbah prihaja do takega zniževanja rodnosti, da je le-to enako smrtnosti (stacionarna družba), v nekaterih primerih pa smrtnost celo presega rodnost, kar pa, ob neupoštevanju selitev, nujno pomeni zmanjšanje števila prebivalstva.

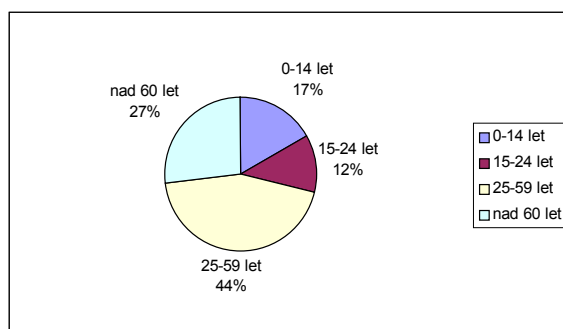
Slika 1: Sklop risb z deleži posameznih starostnih skupin za Francijo, ZDA in Slovenijo za leto 1990 in 2025 (projekcija)

FRANCIJA

Leto 1990

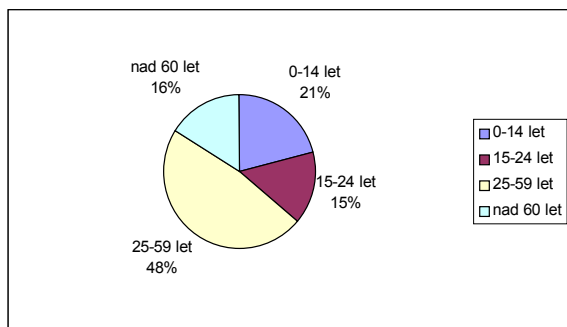

Leto 2025

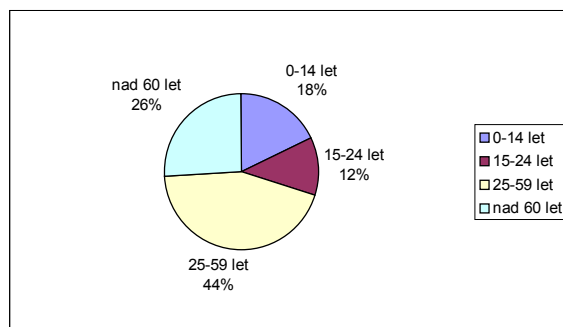

ZDA

Leto 1990

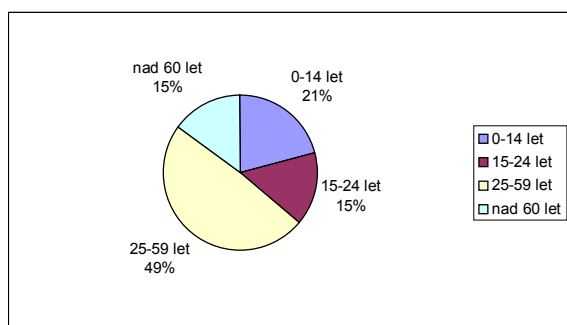

Leto 2025

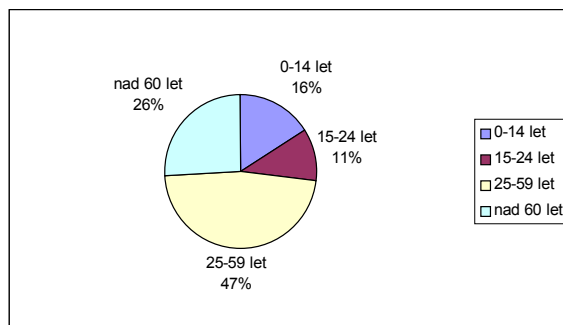

SLOVENIJA

Leto 1990

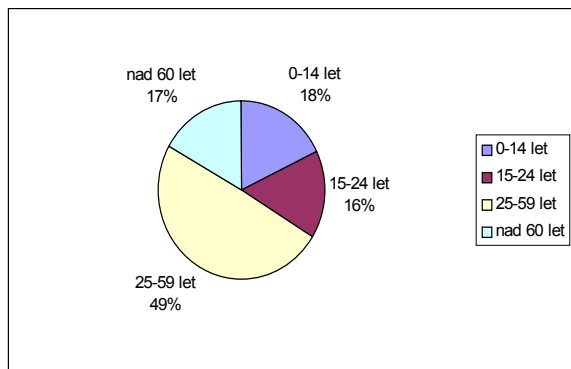

Leto 2025

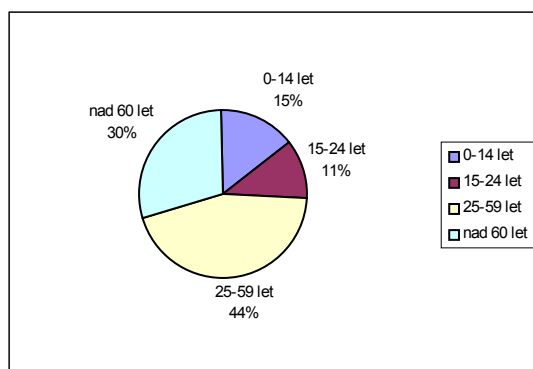

JAPONSKA

Leto 1990

Leto 2025

Vir: Disney, 1996, str. 8, in Statistični Letopis RS 2000, str. 89.

Kot je lepo razvidno, se bo delež starejših ljudi (60+) do leta 2025 povečal na zelo visoko raven, ki je že blizu tridesetim odstotkom. Če bi proučevali demografski razvoj prikazanih držav že npr. od leta 1950 naprej, bi ugotovili, da imajo precej različen izhodiščni položaj, pa vseeno kažejo zelo očitne znake konvergiranja v podobno (relativno gledano) starostno strukturo prebivalstva.

Dejstvo je, da bo v naslednjih nekaj desetletjih prišlo do izrazitih sprememb v prebivalstveni strukturi razvitih držav. Ne glede na to, da se pričakovana življenjska doba podaljšuje, je zanimivo (in hkrati to predstavlja enega večjih problemov na to temo), da se ljudje vseeno prej upokojujejo, kar pomeni, da je čas, ki ga določena oseba preživi v upokojitvi (npr. čas po 65. letu starosti) vedno daljši. Torej, po eni strani ljudje živijo dlje in zato že po definiciji preteče več časa od upokojitve do smrti, po drugi strani pa v zadnjih časih postaja predčasna upokojitev zelo pogost pojav (v Sloveniji še ne toliko, kot bi si mnogi želeli – o tem pozneje, v ločenem poglavju). Zato je prej omenjeni učinek ekonomske neaktivnosti še toliko večji (Wise, 1993, str. 84). Poraja se tisto, v zadnjih letih velikokrat slišano vprašanje:

»Pol ljudi študira, druga polovica je v pokoju; kdo bo pa delal?«.

Proces staranja prebivalstva lahko prikažemo s pomočjo različnih kazalcev, med katerimi so najbolj v uporabi odstotek starega prebivalstva (npr. odstotek starejših od 65 let), indeks

staranja in srednja starost prebivalstva. Indeks staranja² je ena od najpogostejše uporabljenih metod za ovrednotenje starosti prebivalstva. Indeks staranja določa mlada, zrela in stara prebivalstva. Po tej metodi naj bi stara prebivalstva bila tista, ki imajo indeks staranja nad 25 (Malačič, 2000, str. 23). To mejo pa je veliko razvitih (in manj razvitih) držav prešlo že v prvih desetletjih dvajsetega stoletja. Na žalost je delitev precej zastarela, saj so demografske spremembe v dvajsetem stoletju bile tako velike, da jih delitev preprosto »ni dohajala«. To pomeni, da bi morali določiti meje za »novo« oz. nadaljnjo kategorijo, ki bi jo poimenovali npr. »zelo staro prebivalstvo« in po kateri bi slednji pripadale države z indeksom staranja npr. nad 45. Ali pa bi morali posodobiti delitev na mlada, zrela in stara prebivalstva, kar se zdi morda najbolj logična rešitev.

Prebivalstvo Slovenije se po svojih demografskih značilnostih ne razlikuje bistveno od prebivalstev drugih visoko razvitih držav. Poglejmo si naslednjo tabelo, ki pa poleg skupnega števila prebivalcev prikazuje tudi njihovo razporeditev po velikih starostnih skupinah.

Tabela 3: Prikaz prebivalstva po starostnih skupinah (v številu in v odstotkih) za Slovenijo za leta 1990, 2001, 2011 in 2020 (projekcija – srednja varianta)

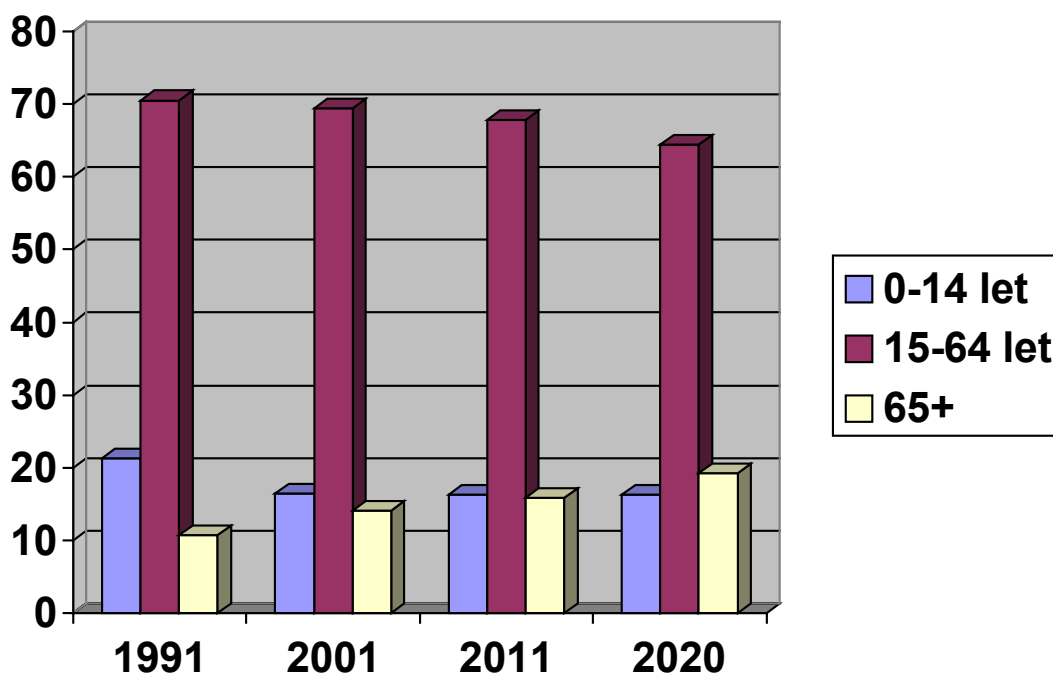
STAROSTNE SKUPINE (leta)	1990	2001	2011	2020
0-14	415762 (21%)	325509 (16%)	328702 (16%)	330708 (16%)
15-64	1375055 (69%)	1364443 (69%)	1362441 (68%)	1306033 (65%)
65+	209128 (10%)	277191 (15%)	317532 (16%)	382658 (19%)
80+	44176 (2,2%)	45691 (2,3%)	76221 (3,8%)	93276 (4,6%)
SKUPAJ	1999945	1967143	2008675	2019399
INDEKS STARANJA	50,3	85,1	96,6	115,7

Vir: Statistični Letopis RS (različni letniki).

² Indeks staranja je razmerje med starim in mladim prebivalstvom, v našem primeru število starih (nad 65 let) na 100 mladih (0-14 let). (Bešter, Bregar, 1992, str. 20).

Za bolj razumljivo spreminjanje starostne strukture predstavljam naslednjo sliko, ki sloni na podatkih iz tabele 3; zastopane so tri (po mojem mnenju) najbolj relevantne starostne skupine. Tako bo razprava precej lažja, kot če se opiramo zgolj na številke.

Slika 2: Spreminjanje starostne strukture prebivalstva v Sloveniji, na osnovi podatkov iz tabele 3, v odstotkih (%)

Vir: Podatki iz tabele 3.

Odstotek ljudi, starejših od 65 let zelo očitno narašča. Opazimo tudi trend zmanjševanja deleža ljudi, ki naj bi pripadali t.i. aktivnemu delovnemu kontingentu. Odstotek mladih se sicer zmanjšuje zelo počasi, a vseeno ta sprememba ni zanemarljiva.

Problem prekomernega staranja prebivalstva (z demografskega stališča) ni mogoče rešiti v kratkem času, temveč šele po nekaj desetletjih. Rodnosti ne moremo zvišati v kratkem času in pod prisilo; po drugi strani, spodbujanje rodnosti še nikjer v razvitem svetu ni dalo dolgoročno ugodnih rezultatov (Malačič, 2000, str. 23). Staranje prebivalstva pa v večini primerov pomeni tudi visoko stopnjo razvitosti družbe in višjo blaginjo, kar pa je seveda zaželeno. Poglejmo si le nekaj primerov, zakaj gre državam, ki imajo zelo staro prebivalstvo, veliko bolje kot pa državam z zrelim ali mladim prebivalstvom.

- Višja raven izobrazbe v mnogih primerih pomeni višjo plačo in večjo blaginjo. Mati, ki mora skrbeti za tri, štiri ali celo več otrok, se niti slučajno ne more posvetiti izobrazbi in karieri v taki meri, kot to lahko naredi »neodvisna« ženska brez otrok ali z enim samim otrokom. Pri moških je ta pojav sicer mnogo manj opazen oz. relevanten, a ga vseeno ne smemo zanemariti.
- Manj otrok je, manj stroškov ima družina, kar pomeni, da je tudi življenjska raven višja in da ima družina več materialnih sredstev za kakovostno življenje. Ali, kakor se zadnje čase pogosto dogaja po Evropi, na Japonskem in celo na Kitajskem (The New Demographics, 2001, str. 5) - mlade družine imajo vedno pogosteje le enega otroka, toda za njega porabijo celo več denarja (šolanje, oblačila, krožki itd.) kot prej za tri ali štiri otroke skupaj – to pa nedvomno zvišuje življenjsko raven (npr. 500 USD mesečno za tri osebe v primerjavi s 500 USD mesečno za šest oseb).
- Poplava delavcev v večini primerov negativno vpliva na njihovo blaginjo. Manj je kandidatov za neko delo, večja je verjetnost, da bodo dobili ugodne delovne pogoje. Če npr. v podjetju hudo potrebujejo kadre, jim bodo nudili veliko boljše plače in pogoje kot pa, če je kandidatov veliko in če je trg dela zasičen (Early Retirement?, 2002, str. 53). Če je trg dela relativno prazen, si bodo delavci lažje izborili dobre pogoje (ali pa je vsaj precej bolj verjetno, da bo do tega prišlo).

Staranje prebivalstva je problem visoko razvitih držav, kar pa ne pomeni, da je vsaka država, ki se spopada z omenjenim problemom, visoko razvita. Res pa je, da težko najdemo državo z relativno starim prebivalstvom, ki bi bila revna in v kateri bi ljudje množično umirali od lakote; glede na to, da številke ne lažejo, bom na začetku naslednjega poglavja poskusil pokazati, da če se določena država ukvarja s problemom starega prebivalstva, to pomeni, da je po vsej verjetnosti v veliko boljšem položaju, kot pa večina drugih držav na svetu. Za tem pa se bom osredotočil na prikaz in reševanje ekonomskih problemov, ki nastajajo kot posledica prekomernega staranja prebivalstva. Kot je splošno znano, so težave zelo hude in številne, rešitev pa malo oziroma jih je težko presojati, ker gre za dolgoročno zadevo, katere rezultati se pokažejo šele po nekaj letih.

2. EKONOMSKE POSLEDICE STARANJA PREBIVALSTVA

Problem staranja prebivalstva poraja vrsto vprašanj, ki so bodisi makroekonomske (splošen vpliv na določeno gospodarstvo, proračunski izdatki itn.) bodisi mikroekonomske (posameznik se odloča o potrošnji in dohodku v tem novem, specifičnem modelu, kjer so prispevki precej višji, razpoložljiv dohodek relativno nižji, pričakovana življenjska doba pa je daljša) narave. Staranje prebivalstva je problem visoko razvitih držav. Poraja se vprašanje, kako velik je ta problem.

Ker me je zelo zanimalo, kaj dejansko pomeni, če ima država zelo staro prebivalstvo, sem naredil preprosto analizo: za 9 držav sem zbral podatke o deležu starostne skupine prebivalstva nad 65 let ter o gibanju bruto domačega proizvoda na prebivalca, po pariteti kupne moči, in sicer za leti 1990 in 2000. Devet držav je morda premajhno število, a nisem hotel preveč zapletati stvari, poleg tega pa to diplomsko delo ni namenjeno temu, da bi odkrival rezultate regresijskih in korelacijskih analiz v odnosu med deležem starega prebivalstva in blaginjo, ki je verjetno šibkejši, kot se zdi na prvi pogled. Še več – nizko število držav je dobro »kompenzirano« s tem, da sem izbral zelo različne države. Bolje tako, kot pa izbrati 50 držav, ki so si v tem smislu skoraj enake (npr. srednja, zahodna, severna Evropa). Razdobje desetih let se mi je zdelo ravno pravšnje, saj demografske spremembe lahko opazimo šele po vsaj petih letih; več kot desetletno razdobje pa se mi je zdelo manj primerno zato, ker so ponekod razlike v razvitosti tako velike, da bi skazile rezultate analize, poleg tega pa je mnogo držav sveta, ki pred letom 1990 niso obstajale ali so imele drugačno geografsko razdelitev. Namreč, izbral nisem le visoko razvitih, najbolj »znanih« držav, temveč sem želel preučiti raznovrstno mešanico. Poglejmo si tabelo 4, v kateri predstavljam najpomembnejše podatke, ki sem jih našel, ter izračune, ki sem jih opravil na podlagi omenjenih podatkov.

Tabela 4: BDP na prebivalca po pariteti kupne moči in delež prebivalstva nad 65 let, za 9 držav, za leti 1990 in 2000

DRŽAVA	LETO	Delež nad 65 let (v %)	BDP/preb. (USD)
Avstralija	1990	10,7	17.000
	2000	12,5	23.200
	<i>Porast v odstotkih</i>	16,8	36,5
Avstrija	1990	14,9	19.060
	2000	15,4	25.000
	<i>Porast v odstotkih</i>	3,3	31,1
Belgija	1990	13,7	15.540
	2000	17,0	25.300
	<i>Porast v odstotkih</i>	24,0	62,8
Čile	1990	5,9	1.940
	2000	7,4	10.100
	<i>Porast v odstotkih</i>	25,4	520,0
Japonska	1990	10,6	25.430
	2000	17,5	24.900
	<i>Porast v odstotkih</i>	65,0	- 2,1
Portugalska	1990	12,5	4.990
	2000	15,6	15.800
	<i>Porast v odstotkih</i>	24,8	316,0
Puerto Rico	1990	10,0	6.091
	2000	10,6	10.000
	<i>Porast v odstotkih</i>	6,0	64,1
Romunija	1990	9,5	1.640
	2000	13,5	5.900
	<i>Porast v odstotkih</i>	42,1	360,0
Tajska	1990	3,6	1.420
	2000	6,6	6.700
	<i>Porast v odstotkih</i>	83,3	472,0

- Vira: 1.) Central Intelligence Agency 1990 - 2000. The World Factbook.
[<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook.html>], 22.8.2002.
- 2.) United Nations – Statistics Division.
Demographic Yearbook, Historical Supplement 1948 – 1997
[<http://www.unhabitat.org/habredd/trends/europe.html>], 24.8.2002.

Podatki pokažejo, da ni močne oziroma bistvene povezave med gibanjem BDP na prebivalca in rastjo deleža starega prebivalstva. Ponekod je majhen porast omenjenega deleža spremljala visoka rast BDP na prebivalca, ponekod obratno, ponekod (Japonska) je BDP na prebivalca celo padel (minimalno sicer). Edino, kar je povsem jasno, je naslednje: države z največjimi deleži starega prebivalstva (Avstrija, Belgija, Japonska) so najbolj bogate. Ob tem moram poudariti, da sem izbral zelo »pisano« skupino držav; če bi izbral več srednje in zahodnoevropskih držav, bi ugotovili, da ustrezajo karakteristikam Avstrije in Belgije. Izredno visoko rast kažejo države, ki še nimajo velikega deleža starega prebivalstva, saj je večina ljudi ravno v »najdonosnejši« skupini, med 25 in 64 leti starosti. To velja npr. za Čile in Tajsko, ki sta leta 1990 imeli približno 62% prebivalstva med 25 in 64 leti starosti, leta 2000 pa že 65% (Čile) in 70% (Tajska). Toda tu gre za rast, ne pa za stanje.

Če se malo pošalim, bi lahko rekel, da je relativno malo držav, ki se lahko pohvalijo, da imajo probleme s starajočim se prebivalstvom. Glede na moje izkušnje v tujini (več kot deset let sem živel v revnih državah, pretežno v Južni Ameriki), lahko zagotovim, da bi ljudje dali vse, kar imajo, in še več, da bi lahko živeli v eni izmed prej naštetih visoko razvitih držav, problem starega prebivalstva gor ali dol!

To je ena, morda lepša plat medalje, ki pa je (in tako je tudi prav) za večino osveščenih ljudi slaba tolažba. Neskladja v razvitih državah so na tem področju zelo velika in vedno večja. Finančna obremenitev aktivnega prebivalstva³ raste na račun nenehnega povečevanja števila upokojencev. Ker so prispevki za pokojninsko in invalidsko zavarovanje vedno večji, je razpoložljivi dohodek delovno aktivnega posameznika vedno manjši. Stroški socialnega varstva, zdravstvene oskrbe in socialne pomoči so npr. v EU precej višji kot pri konkurentih. Leta 1988 so omenjeni izdatki predstavljali 23% BDP Evropske Unije; v ZDA so ti izdatki predstavljali 14% BDP, na Japonskem pa 12% BDP (The EU Economy, 2001, str. 12).

³ Za Slovenijo velja, da je aktivni prebivalec oseba, ki za svoje delo prejema dohodke v denarju ali naravi; v kmečkih gospodinjstvih sodita med aktivne osebe tudi pomagajoči družinski član (oseba, starejša od 14 let, ki ne obiskuje šole) in kmečka gospodinja, ki večinoma opravlja kmečka dela; poleg tega so aktivni tisti, ki ne opravljajo poklica, ker prvič ali ponovno iščejo zaposlitev ali so prekinili delo, ker služijo vojaški rok, so v priporu ali prestajajo zaporno kazen (Statistični Letopis RS za leto 2000, str. 80).

Leta 2030 bo v Nemčiji, ki je tretje najmočnejše gospodarstvo na svetu, skoraj polovico prebivalstva sestavljalo prebivalstvo starejše od 65 let (The New Demographics, 2001, str. 5). Zdaj starejši od 65 let predstavljajo "le" eno petino celotnega nemškega prebivalstva. Podobno se dogaja tudi na Japonskem in v mnogih drugih visoko razvitih državah; v letu 1960 so moški v povprečju bili zaposleni 50 let od 68 let pričakovane življenjske dobe. Številke kažejo, da je danes povprečen moški zaposlen le 38 let od 76 let pričakovane življenjske dobe. V visoko razvitih državah je manj kot dve tretjini moških pri 60ih letih zaposlenih (Let Old Folk Work, 1999, str. 23). Za večino upokojenih je to razlog za veselje. Še nikoli prej ni moglo toliko ljudi uživati v razmeroma zdravem pokoju. Dve tretjini upokojenih pravi, da neizmerno uživajo in da se ne želijo vrniti v službo; ogromno je namreč tujih držav za obiskati, knjig za prebrati in teniških iger za igrati. Potem so tu še ljubki vnuki...

V prihodnosti bo skoraj gotovo prišlo do delitve delovne sile v odvisnosti od starosti. Zaposleni, mlajši od 50 let, bodo potrebovali zanesljiv (in čim višji) dohodek, kar pomeni tudi stalno službo ali zaporedje različnih, toda zanesljivih služb; na drugi strani bodo starejši od 50 let (katerih delež v celotnem kontingentu zaposlenih hitro narašča) imeli veliko večjo izbiro in bodo lahko usklajevali klasične službe z manj klasičnimi ter s prostim časom, v odvisnosti od posameznikovih želja (The New Demographics, 2001, str. 5).

2.1. Rast proračunskih izdatkov

Večji delež starejšega prebivalstva seveda povzroči povečanje takšnih in drugačnih izdatkov za starejše (pokojskih, invalidskih, zdravstvenih itd.). Tabela 5 nam prikazuje spremembe v številu uživalcev starostnih pokojnin v Sloveniji za obdobje 1992 - 1999. Več kot očitna je rast relativnega števila ljudi, ki prejemajo starostne pokojnine. V tabeli sem število prejemnikov pokojnine v vsakem koraku primerjal s številom prebivalcev Slovenije v določenem letu, kar je tudi edini način, da na realen način proučimo omenjene spremembe. Dobljena relativna števila nam pokažejo, da so naša predvidevanja pravilna in da relativno število ljudi, ki dobivajo starostne pokojnine, dejansko narašča. Poleg tega bomo dobili tudi vpogled v pripadajoče denarne zneske.

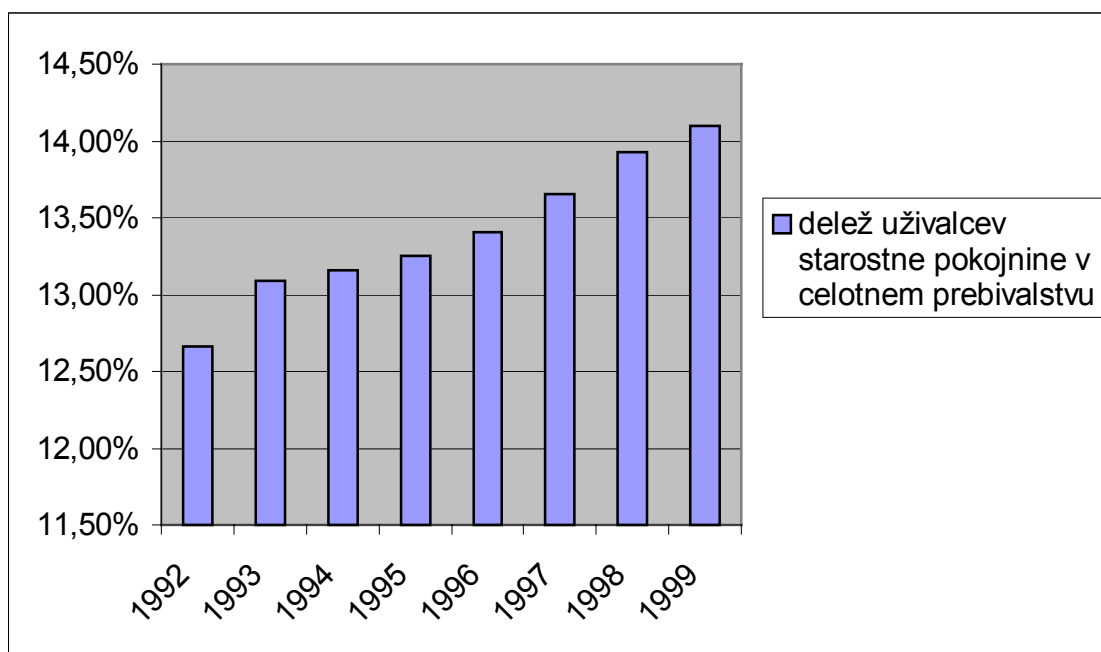
Tabela 5: Uživalci starostnih pokojnin in odhodki invalidskega in pokojninskega zavarovanja v Sloveniji, za razdobje 1992 – 1999

Leto	Uživalci starostnih pokojnin – letno povprečje	Število ljudi ob koncu leta	Odhodki starostnih pokojnin (v mio SIT) Stalne cene
1992	252546	1994084	71431
1993	260396	1989408	79000
1994	261777	1989477	86283
1995	263669	1990266	91729
1996	266455	1986989	94728
1997	271072	1984923	98873
1998	275571	1978334	102436
1999	280193	1987755	109487

Vir: SLRS, letniki 1997, 1998 in 2000.

Za boljšo ponazoritev predstavljam sliko, na kateri si lahko ogledamo, kako se je v letih 1992 – 1999 spreminjala obremenitev delovno aktivnega prebivalstva. Delež uživalcev pokojnine stalno narašča in taka tendenca se bo nadaljevala tudi v prihodnosti.

Slika 3: Delež uživalcev starostne pokojnine v celotnem prebivalstvu, za Slovenijo za razdobje 1992 – 1999 (v odstotkih)

Vir: SLRS, letniki 1997, 1998 in 2000.

Ko govorimo o večanju deleža starejšega prebivalstva ne moremo mimo ugotovitve, da postaja vprašanje zdravstvene oskrbe vedno bolj pomembno. Dejstvo je, da daljša življenjska doba sama po sebi ne pomeni boljše zdravstveno oskrbo ali boljše zdravstveno stanje prebivalstva nasploh. Porast v populaciji starih 75 in več, pomeni porast kroničnih obolenj in zmanjšane fizične sposobnosti, vse to pa predstavlja vedno večje breme za splošno socialo. Gre tudi za vprašanje, ali je daljše življenje tudi bolj kakovostno (sicer je o kakovosti življenja precej težko in subjektivno govoriti, toda vseeno tega vidika ne smemo zanemariti). V tabeli 6 prikazujem porast državnih izdatkov za zdravstvo za starejše osebe.

Tabela 6: Delež državnih izdatkov za zdravstvo za osebe nad 65 let, projekcija do leta 2025

Država	Leto 1980	Leto 2000	Leto 2010	Leto 2025
Kanada	33,3	38,0	40,9	53,1
Italija	31,8	36,2	37,4	40,6
Japonska	27,4	37,7	43,8	48,3
VB	42,1	44,1	44,3	49,4
ZDA	50,0	54,4	55,6	64,6

Vir: WHO – External sources for health-related statistical information
[\[http://www3.who.int/whosis/links/external_links.cfm?path=whosis\]](http://www3.who.int/whosis/links/external_links.cfm?path=whosis), 20.6.2002.

Izdatki za zdravstvo, porabljeni za osebe stare 65 in več let, zelo očitno naraščajo, pri tem pa je treba poudariti, da to ni posledica slabšega zdravstvenega stanja prebivalstva; vzrok je v tem, da je (bo) relativno vedno več starejših ljudi, ki so bolj dovzetni za poškodbe in bolezni, poleg tega pa bolj pogosto potrebujejo zdravniško pomoč, če ne drugega pa zaradi tako imenovanih starostnih obolenj, ki spremljajo velik del starejših ljudi. Starostna obolenja ponavadi kratkoročno niso smrtno nevarna, a vseeno otežujejo življenje; ravno zato je potrebna zdravniška pomoč (tablete, pregledi, masaže, toplice itn.), da je tudi v poznih letih življenje čimbolj znosno.

2.2. Vpliv na finančni sektor in možne rešitve

Zanima nas ali obstaja (oz. ali *sploh* obstaja) kakšno idealno razmerje med delavci – zaposlenimi – in upokojenci. Na prvi pogled je odgovor preprost – država skuša zagotoviti

najmanj minimalno pokojnino, ki pokriva življenjske potrebščine. Pravi odgovor pa še zdaleč ni tako enostaven.

Obstaja nekaj bolj ali manj zapletenih matematičnih metod, s katerimi lahko predvidimo odvajanje sredstev za upokojence, toda vseeno so te metode preveč teoretične že zaradi tega, ker je njihova uspešnost odvisna že od tako banalnega razloga, kot je t.i. stopnja altruizma med mladimi (Disney, 1996, str. 52). Mladi so lahko altruisti v smislu, da se zavedajo, da bodo najverjetneje tudi oni nekoč stari. Toda prej omenjene matematične metode zahtevajo, da se posameznik (v tem primeru mlajši in ekonomsko aktivni član družbe) vede brez upoštevanja tega dejstva, kot bi bil delno slep za prihodnost. A v realnosti je tako, da bodo racionalni ljudje (*homo economicus*) odobraval transferje odvisnim oz. starejšim slojem le, če so prepričani, da bodo teh transferjev nekega dne deležni tudi oni sami.

Več kot očitno je, da je v tej problematiki zelo izpostavljena stopnja kredibilnosti države nasploh, saj gre za občutljivo in dolgoročno zadevo. Delovanje države na tem področju je zatorej precej aktivno (Whitehouse, 2000, str. 426).

Zelo zanimivo bi bilo raziskati posledice povečanega števila ljudi okoli dvajsetega leta v poznih 60ih in zgodnjih 70ih letih (generacije baby boom-a oz. izbruha rodnosti), sploh glede vidika vpliva na plače. Toda raziskavo otežuje oz. jo povsem izpridi velika recesija, ki so jo povzročile naftne krize.

Ugotovitve na področju plač, v povezavi s problematiko starajočega se prebivalstva so, na kratko, naslednje (Disney, 1996, str. 170):

- Delavci različnih starosti si med seboj niso popolni substituti. Zato spremembe v relativni velikosti zaporednih kohort povzročijo spremembe v razmerjih starost/plača.
- Dokazano in logično je, da se morajo kohorte, ki so nadpovprečno velike, ob vstopu sprijazniti z nižjo ravniyo plač. Bolj zanimivo vprašanje pa je, ali je ta pojav zgolj začasen, morda celo slučajen in ali ostane prisoten tudi, ko kohorta napreduje v starosti. V tem se ekonomisti v glavnem ne strinjajo, saj različne ekonometrične raziskave pripeljejo do različnih rezultatov. Tudi tu ne najdemo odgovorov, ki bi bili nepristranski – možno je namreč tudi, da je velik delež teh razlik posledica drugih dejavnikov in ne same

vstopajoče in obstajajoče delovne sile – npr. recesija, močan dolar, večji delež zaposlenosti med ženskami.

- Projekcija za prihodnost: strokovnjaki napovedujejo, da bo zaradi prejšnjih razlogov npr. na Nizozemskem, ki je ena od držav z zelo visokim deležem starejših ljudi, prišlo do povečanja ravni plač pri vstopajočih kohortah za 5% glede na povprečne realne plače.

Poglejmo si zelo posplošen in poenostavljen matematični model odnosov med glavnimi spremenljivkami v klasičnih državnih pokojninskih shemah (*pay-as-you-go*). Za pokojninske odhodke bi lahko rekli, da so zmnožek števila upokojencev (ŠU) in povprečne pokojnine (PP). Prihodki (Y) so seveda omejeni, zato lahko oblikujemo naslednjo enačbo:

$$Y = \text{ŠU} * \text{PP}$$

Prihodki izvirajo iz prispevkov (C), ki pa so odvisni od stopnje prispevanja (c), števila ljudi, ki prispevajo (ŠD) in njihove povprečnega dohodka (PD):

$$C = c * \text{ŠD} * \text{PD}$$

Torej velja, da je

$$c * \text{ŠD} * \text{PD} = \text{ŠU} * \text{PP}$$

Oblikujemo lahko dve osnovni enačbi.

$$c = \frac{\text{ŠU} * \text{PP}}{\text{ŠD} * \text{PD}} \quad \text{in} \quad c/s = \text{ŠU}/\text{ŠD},$$

Kjer je (s) povprečna pokojninska stopnja oziroma razmerje med povprečno pokojnino in povprečnim dohodkom delovno aktivne osebe. To preprosto pomeni, da za uravnotežen proračun mora biti razmerje med stopnjo prispevanja (c) in pokojninsko stopnjo (s) enako razmerju med številom uživalcev pokojnine in številom ljudi, ki prispevajo (od zdaj naprej bom to razmerje imenoval pokojninsko razmerje) .

Povečanje zaposlovanja v državi privede do zmanjšanja pokojninskega razmerja. Toda ta vpliv je kratkotrajen. Namreč, vsak nov (in zavarovan) delavec pomeni en pokojninski zahtevek več v daljni prihodnosti. Zato mora biti povečanje števila zaposlenih in zavarovanih

delavcev podprto s stalno rastjo zaposlovanja, če želimo ohraniti nizke stopnje prispevanja (Schmäl, 2000, str. 50).

V razvitih državah je pokojninsko razmerje zelo visoko in še vedno raste. In v tem primeru hitro pridemo do velike težave: znižanje pokojnin oz. pokojninske stopnje poveča revščino (zmanjša prejemke) starejših ljudi in tako zmanjša naklonjenost delovno aktivnih ljudi, da plačujejo prispevke za ZPIZ. Omenjena naklonjenost do plačevanja prispevkov pa ni nič večja, če povečamo stopnjo prispevanja. Torej, v obeh primerih se zadeva zatakne, ker so delovno aktivni nenaklonjeni plačevanju prispevkov; v prvem primeru, ker vedo, da bodo na osnovi plačanih prispevkov prejeli nizko pokojnino, v drugem primeru pa zato, ker je stopnja prispevanja višja. Povečanje stopnje prispevanja lahko negativno vpliva na zaposlovanje in na gospodarsko rast države. Zato lahko le s kombinacijo različnih metod ublažimo hude težave, ki izvirajo iz demografskih sprememb. Največja uganka pa je, seveda, kakšna kombinacija različnih metod je najbolj učinkovita.

Povečanje pričakovane življenjske dobe *ceteris paribus* povzroči povečanje odhodkov za starostne pokojnine v določenem obdobju. Med drugim (alternativne metode financiranja itd.) so lahko ukrepi usmerjeni v vpliv na povprečno pokojninsko stopnjo ali na pokojninsko razmerje. Ta dva ukrepa pa sta precej kontrastna; eden se osredotoča na splošno zniževanje ravni pokojnin, drugi pa na podaljševanje delovnega obdobja (prestavljanje standardne upokojitvene starosti). Toda, v nasprotju s prestavljanjem standardne upokojitvene starosti, splošno zniževanje ravni pokojnin vpliva na vse kohorte, ne glede na to, kako dolgo bodo posamezni upokojenci živeli.

Seveda so rešitve v zvezi s problematiko povečevanja števila upokojencev lahko precej bolj enostavne in očitne; npr. povečevanje davčnih stopenj za pridobitev sredstev za odhodke starostnih pokojnin ali zmanjšanje drugih kategorij družbene porabe. Toda tu nima smisla, da obravnavamo te variante, ker to niso prave rešitve. Prej omenjene možnosti pa lahko dejansko in dolgoročno vplivajo na reševanje problema povečevanja pokojninskega razmerja.

Zadnja možnost, ki jo omenjam, je po mnenju mnogih strokovnjakov najboljša in je bila tudi uporabljena v praksi (na primer v Nemčiji). Če je v našem interesu to, da ne znižamo pokojnin in da ne zvišamo pokojninskih prispevkov, je edina varianta ta, da prestavimo minimalno upokojitveno starost oziroma, da podaljšamo delovna leta. Namreč, izračuni tu še zdaleč niso povsem enostavni in kontrastni. Začnimo naš primer s pokojninsko stopnjo (PP/PD) 0,5, stopnjo prispevanja (c) 0,2 in pokojninskim razmerjem (ŠU/ŠD) 0,4. Pod temi pogoji bi porast v pričakovanem trajanju življenja povzročil porast ŠU (v primeru, da ostane upokojitvena starost ista). Omenjena sprememba dvanajstih mesecev (pri istem pokojninskem razmerju 0,4) povzroči 8,6 mesecev višjo standardno upokojitveno starost in 3,4 mesece daljšo obdobje upokojitve (čas, ki ga upokojena oseba preživi v pokoju). Ta rešitev pa se precej razlikuje od tiste, ki bi jo pričakovali, če zgolj na hitro pomislimo o tej problematiki. Eno leto dlje v pokoju torej »ne pomeni«, da moramo tudi eno leto dlje delati, če želimo pustiti ostale spremenljivke enake. Majhne razlike v upokojitveni starosti imajo relativno velike posledice. Po eni strani delavec, ki se še ne upokoji in nadaljuje z delom, preko plačevanja prispevkov pomaga proračunu, po drugi strani pa iz njega ne črpa pokojnine. Učinek je torej dvojni.

Spremembe v demografski strukturi prebivalstva so nujno povzročile, da so se pokojninski sistemi v nekaterih razvitih državah korenito spremenili. Državne sheme pokojninskih sistemov temeljijo (in so temeljile) na sprotnem plačevanju prispevkov (*pay-as-you-go*). Novi sistemi (pokojninski skladi) pa stremijo k trem poglavitnim ciljem (Srinivas, 2000, str. 364):

- Spodbujanje posameznikove izbire in sprejemanja odgovornosti za lastno odločitev o vlaganju v izbrani pokojninski sklad
- Zagotavljanje kakovostnih storitev in zdrave konkurence med različnimi upravljalci skladov z namenom, da pride do donosnih ponudb
- Omejevanje tveganja prek konkurence in omejitev investiranja

V Sloveniji se v zadnjih nekaj letih pojavljajo skladi, ki po bolj ali manj podobnih metodah in postopkih nudijo tako imenovane varčevalne sheme. Znano je, da se vedno več ljudi odloča za tovrstna varčevanja (oziroma investicije), a pojav je pri nas še vedno precej slabo

razvit, tako da je o konkretnih številkah težko govoriti. A na splošno omenjeni skladi ponujajo variante, kot so npr. mesečna vplačila po 100 ali 150 EUR, skozi obdobje 15 ali več let. Ob koncu varčevalnega (ali investicijskega) obdobja posameznik začne prejemati plačila ki so nekako sorazmerna z vložki. V Sloveniji tovrstne dejavnosti še niso dobro razvite, poleg tega pa je veliko ljudi, ki komaj shaja čez mesec, kaj šele, da bi si lahko privoščili dodatnih 30 tisoč SIT za vlaganje v pokojninske sklade.

Pokojninski skladi v svetu kažejo izredno hiter trend rasti. V Čilu, ki je doživel pokojninsko reformo že leta 1981, so v zadnjih letih pokojninski skladi postali vodilni državni investitor in pomenijo približno 44 odstotkov celotnega BDP. Le pet držav na svetu prekaša to številko. To so Irska, Nizozemska, Švica, Velika Britanija in ZDA, kjer omenjeni skladi predstavljajo v povprečju 75 odstotkov BDP. V teh petih državah je vrednost pokojninskih skladov v obdobju 1987-1996 narasla za 56 odstotkov (Srinivas, 2000, str. 365).

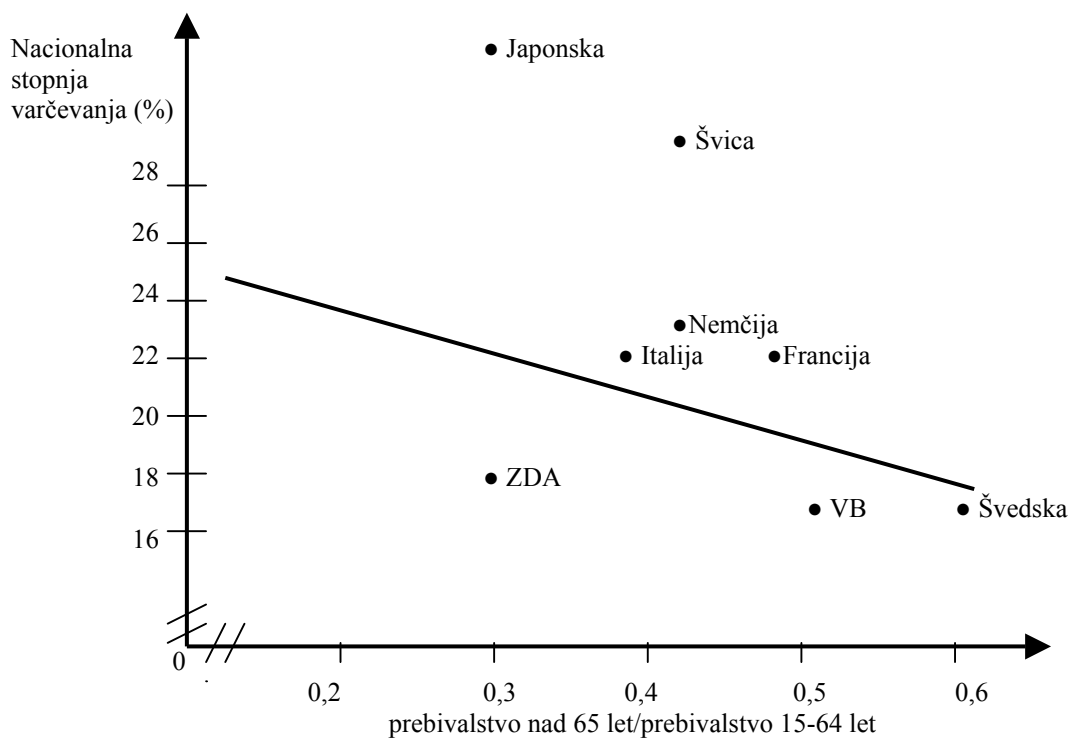
Razvoj pokojninskih skladov in privatnih varčevalnih skladov bo povzročil, da se bodo le-ti specializirali na dolgoročne investicije oz. na projekte z daljšim rokom trajanja, medtem ko se bodo banke specializirale na krajše trajajoče investicije ter projekte (Catalan, 2000, str. 450). Ta specializacija seveda ne bo popolna in tudi omenjeni pojav ne bo popolnoma očiten; a vseeno lahko predvidevamo, da bo dogajanje teklo v tej smeri.

Staranje prebivalstva prinese tudi vrsto drugih posledic, ki so makroekonomske narave in pomembno vplivajo na kategorije v družbeni shemi proizvodnje in porabe. Najlažje razberemo zvezo med stopnjo ustvarjanja fiksne kapitala in starajočim se prebivalstvom. Če prebivalstvo narašča počasi, je delavcev manj, doba upokojitve se daljša, to pa povzroči počasnejše naraščanje stoga kapitala, nižje varčevalne stopnje in dezinvestiranje nasploh.

Do pred nekaj leti so strokovnjaki posledice staranja prebivalstva povezovali predvsem z nižjo ravno pokojnin (zaradi povečanega deleža upokojencev in manjšega deleža zaposlenih). Toda še večje posledice se bodo pokazale na gospodarski rasti, ker najbolj produktivne države na svetu postajajo tudi najstarejše.

V nadaljevanju prikazujem regresijsko analizo, ki so jo napravili za države članice OECD. Preučevali so odvisnost nacionalnih stopenj varčevanja in stopenj rasti BDP od deleža starejših ljudi (razmerje med prebivalci nad 65 let in prebivalci med 15 in 64 leti). Regresijska analiza je pokazala negativno zvezo med koeficientom starostne odvisnosti ($65+/(15-64)$) in stopnjo varčevanja gospodinjstev ter povprečno stopnjo rasti BDP.

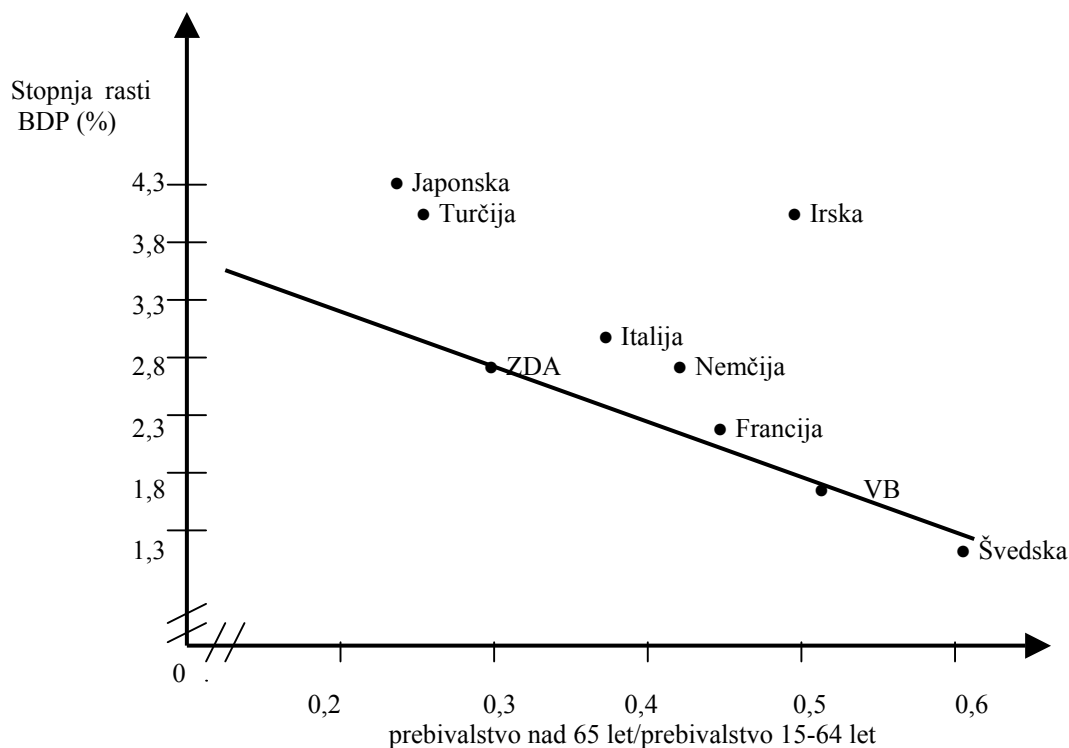
Slika 4: Regresijska analiza - Nacionalna stopnja varčevanja v odvisnosti od deleža starejših ljudi oziroma razmerja $65+/(15-64)$ za 23 držav članic OECD, razen Luksemburga, za razdobje 1977-1992

Vir: Disney, 1996, str. 232.

Stopnja varčevanja je pri državah z večjim deležem starejšega prebivalstva nižja zato, ker so starejši ponavadi največji porabniki privarčevanih sredstev.

Slika 5: Povprečne stopnje rasti BDP v odvisnosti od deleža starejših ljudi oziroma razmerja 65+/(15-64) za 24 držav članic OECD za razdobje 1977-1992

Vir: Disney, 1996, str. 238.

2.3. Drugi vplivi

Raziskave v Veliki Britaniji so pokazale, da so gospodinjstva, ki vsebujejo člane, starejše od 75 let, po številu vsaj za polovico manjša kot tista, katere člani so ljudje, mlajši od 30 let. Tudi poraba je pri starejših ljudeh oz. gospodinjstvih manjša za polovico, kar je v bistvu logično, ker se tudi po številu članov za približno polovico manjša. Toda tu ne gre za vprašanje količine, temveč strukture porabe. Ta se namreč zelo razlikuje. Potrošna struktura starejših gospodinjstev je zelo različna od potrošne strukture mlajših gospodinjstev, ne glede na to, ali v končni fazi porabijo malo več ali malo manj kot mlajši.

Starejši ljudje imajo, na grobo povedano (izjeme seveda obstajajo in ponekod niso redke), drugačno filozofijo življenja kot mlajši. To je razvidno na banalnem primeru družine, katere člani so mladi otroci, najstniki, mlajši odrasli in starejši ljudje. Trenja so ponekod manjša,

ponekod večja. To pa je tudi normalno, saj smo si ljudje med seboj različni in tudi med ljudmi iste generacije (seveda v družini, ne govorimo o družbi nasploh!) obstajajo trenja. A razlika je vseeno opazna. Precej bolj subtilne pa so razlike na višji in splošnejši ravni, torej ne npr. v eni specifični družini, temveč npr. v vladi. V mnogih razvitih državah je velik del prebivalstva z volilno pravico starejši od 45 let, to pa tudi vpliva na tendenco odločanja o najrazličnejših vprašanjih politične narave. V takih primerih lahko pričakujemo, da bo država namenila več sredstev za geriatrične klinike, domove upokojencev in toplice, kot pa za zabaviščne parke, vrtce in smučišča.

Obstaja še en pojav, ki je tesno povezan s staranjem prebivalstva – to so migracije. Vpliv priseljencev na starostno strukturo (in tudi na druge plati) prebivalstva je v mnogih državah zanemarljiv, a v nekaterih zelo pomemben. Države, kot so ZDA, Kanada, Čile in Avstralija, prejemajo tudi v zadnjih desetletjih veliko število priseljencev, ki pa imajo močan vpliv na prej omenjene elemente. Imigracija pa postaja še bolj “vroča” zadeva, saj se bodo države z najvišjim deležem starega prebivalstva verjetno zatekle k “uvozu” mladega prebivalstva (The New Demographics, 2001, str. 6). Od leta 2020 naprej, bo Nemčija morala vsako leto uvoziti 1 milijon priseljencev v delovnih letih, zato da bi približno ohranjala razmerje med upokojenim in aktivnim prebivalstvom. Na Japonskem se govori o tem, da bi vsako leto uvozili 500 tisoč Korejcev in jih poslali nazaj domov po petih letih.

Še vedno ne razumemo dobro, kaj vpliva na rodnost v sodobnih družbah. Nihče ne ve, kaj je povzročilo izbruh rodnosti v ZDA v štiridesetih letih, ko je bila svetovna situacija na splošno zelo slaba. Padec rodnosti leta 1960-61 je tudi nelogičen, saj je ameriško gospodarstvo takrat cvetelo. Izkaže se, da je dinamika rodnosti (in staranja prebivalstva) zelo nepredvidljiva in jo težko nadzorujemo; zato bo v prihodnjih desetletjih demografija igrala ključno vlogo.

3. PRODUKTIVNOST, STAROSTNA DISKRIMINACIJA IN TREND ZGODNEJŠEGA UPOKOJEVANJA

3.1. Produktivnost

Skupaj z ostalimi skrbmi in težavami, ki jih prinaša staranje prebivalstva, se v zadnjem času porajajo vprašanja v zvezi s *staranjem delovne sile*. Na primer, strokovnjaki so napovedali, da bo do leta 2010 v Franciji več kot 40% delovnega prebivalstva imelo med 45 in 60 let (The EU Economy, 2001, str. 9). Pri tem pa ne smemo pozabiti, da gre tu v mnogih primerih za zelo različna delovna mesta. Namreč, delodajalci so se v zadnjih desetih letih morali močno truditi, da so starejši delojemalci izpolnjevali pogoje in pridobivali znanja in sposobnosti, ki so nujno potrebne v sodobnem, hitro spreminjajočem se svetu, v katerem tehnološki napredek pomeni skoraj vse. Evropska Unija je že pred nekaj leti na tem področju naredila pomemben korak, saj je bilo leto 1993 razglašeno za »evropsko leto starejših ljudi in solidarnosti med generacijami«. V omenjenem letu so obravnavali predvsem pogoje in razpoložljivost zaposlovanja starejših ljudi ter analizirali delovne odnose med mlajšimi in starejšimi generacijami.

Glavni problem v delovnih odnosih s starejšimi kohortami je ta, da so starejši ljudje v pretežni meri navajeni na drug način dela, oziroma so bili usposobljeni za povsem drugačna dela, kot jih večina delovno aktivnih ljudi mora opravljati danes (Mallier, Shafto, 1992, str. 28). Ne preseneča dejstvo, da so bile največje delovne izgube starejših ljudi ravno v tradicionalnih industrijah, kjer je prevladovalo ročno oziroma fizično delo, večinoma z napravami in stroji, ki jih danes označujemo za »primitivne«. Seveda moramo takoj upoštevati tudi dejstvo, da gre pri omenjenih izgubah delovnih mest predvsem za problematiko moških delavcev, saj so le-ti tisti, ki so v preteklih desetletjih v največji meri delali v teh vejah gospodarstva. Zato so predvsem starejši moški tisti, ki so izgubljali oziroma izgubljajo službe ter se predčasno (prisilno) upokojujejo. Toda o tem več v podpoglavju o predčasnem oz. zgodnejšem upokojevanju.

Relativno število ljudi v posameznih starostnih skupinah vpliva na raven plač omenjenih starostnih (delovnih) skupin. Povsem drugo vprašanje (ki je mikroekonomske narave) pa je, ali je produktivnost delavca odvisna od njegove starosti – starejši zaposleni imajo navadno višje plače – ali to pomeni, da so bolj produktivni? V sodobnem svetu je merjenje

produktivnosti zelo zapleteno, zato je tudi odgovor na to vprašanje zahteven. Še vedno obstaja cela vrsta krhkih teorij, nobena pa ne more zanikati dejstva, da so mlajši delavci bolj prilagodljivi in se hitreje učijo, medtem ko jim pa manjka znanja, ki se ga da pridobiti le z izkušnjami. Te pa imajo starejši delavci in so zato v njihovem specifičnem delu bolj zaželeni kot pa mlajši delavci. Zato imajo ponavadi višje plače (do določene mere). Strokovnjaki se strinjajo, da ni dokaza, ki bi pričal o tem, da so starejši delavci, na splošno in sistematično gledano, manj produktivni in/ali učinkoviti kot njihovi mlajši sodelavci. Še več; mnoge raziskave kažejo na to, da so zaposleni, starejši od 50 let, v glavnem precej bolj učinkoviti in produktivni kot njihovi mlajši kolegi, predvsem v službah, ki zahtevajo veliko urjenja in izkušenj. Prav tako so raziskave pokazale, da so starejši delavci bolj predani službi, manj manjkajo na delovnem mestu in precej manj pogosto menjajo službe (Early Retirement?, 2002, str. 53).

Moramo pa tudi priznati, da je v nekaterih opravilih oziroma službah zelo opazno, da se starejši delavci ne morejo kosati z mlajšimi; a tu gre predvsem za zelo specifične vzroke (nenavajenost na določeno delo in daljši čas prilagajanja), včasih pa za zelo objektivne vzroke, ki pa izvirajo iz zdravstvenih problemov.

Strokovnjaki so si edini, da je izredno pomembno doseči napredek predvsem na dveh področjih. Prvo je zdravje oz. zdravstveno stanje starajočega se (v tem primeru delovnega) prebivalstva. Namreč, starejši ljudje so v veliki meri bolj občutljivi na najrazličnejše bolezni; poleg tega so posledice ponavadi precej hujše kot pri mlajših ljudeh (če za ošpicami ali angino zboli šestdesetletnik, bo zelo verjetno bolezen precej hujša kot pri petnajstletniku) in tudi čas zdravljenja, okrevanja, regeneracije in rehabilitacije je mnogo daljši.

Drugo pa je usposabljanje in izobraževanje starejših delavcev. V sodobnih gospodarstvih se naloge, ki jih mora večina delavcev opravljati, precej razlikujejo od tistih, ki so jih opravljali pred dvajsetimi leti. Računalnik ni le nepogrešljiv delovni pripomoček, je samoumeven in absolutno neobhodno potreben za kakršnokoli legalno delo ali storitev, če ne drugega, zato da se o tem vodi računovodsko oz. knjigovodsko evidenco, izstavlja račune itd. In to je za večino starejših kadrov predstavljal velik šok, saj so bili dela z elektronskimi pripomočki in računalniki povsem nevajeni. Mnogi med njimi so bili na robu obupa, ko so bili kar naenkrat prisiljeni uporabljati računalnike in druga »čuda« tehnologije. Mlajši pa so tega precej bolj vajeni, ker so v stiku s sodobno tehnologijo že od malih nog in osnovne šole, poleg tega pa se

na splošno mlajši ljudje navadno lažje in hitreje učijo (so bolj prilagodljivi) kot starejši ljudje (npr. jeziki). Toda dodatno usposabljanje in prekvalifikacija za starejše delavce je tudi težava, s katero se morajo spopasti delodajalci (Bell, 2001, str. 340). O tem aspektu omenjene problematike več v naslednjem oddelku, ki govori o zgodnejšem upokojevanju.

Prav tako bomo v ločenem poglavju obravnavali vidik starostne diskriminacije pri zaposlovanju in na delovnem mestu; to je pojav (ki ima tudi zelo pomembno psihološko plat), ki ga v povezavi s problematiko, ki jo obravnavamo, nikakor ne smemo zanemariti.

Zaenkrat pa se omejimo na najpogostejša »tipična«⁴ področja, v katerih se starejši kadri slabše izkažejo oziroma so manj produktivni:

- Aktivnosti, ki zahtevajo veliko natančnost in spretnost pri delu z rokami ter dejavnosti, ki zahtevajo zelo hitro mentalno obdelavo informacij. Ravno takih služb je v zadnjih desetletjih vedno več in zato se starejši kadri z njimi težje kosajo.
- Službe, v katerih so zaposleni izpostavljeni močnemu hrupu, hudi vročini ali mrazu. Starejši ljudje težje prenašajo slabše delovne pogoje.
- Slabo osvetljeno delovno mesto je prava mora starejših zaposlenih. Starejši ljudje ponavadi slabše vidijo kot mlajši kolegi, zato so v prostorih, kjer je osvetljenost nezadostna precej manj učinkoviti; tudi težje izvajajo dela, pri katerih imajo opraviti z zelo majhnimi predmeti (splošno znano je, da starejši ljudje relativno slabo vidijo od blizu in so manj spretni z rokami).
- Starejši ljudje težje opravljajo (ali jih sploh ne morejo izvajati) fizično naporna dela, ki zahtevajo veliko moč in vzdržljivost. Četudi so sposobni izvajati omenjena dela, pa so veliko bolj nagnjeni k poškodbam kot mlajši delavci.

⁴ Vzroki za slabšo učinkovitost so tu zelo tesno povezani s preprostim dejstvom, da se ljudje starajo in pri višji starosti je povsem normalno, da pride do težav, ki jih omenjam v teh alinejah.

3.2. Zgodnejše upokojevanje

Kot sem že omenil v prejšnjem oddelku, ko je bilo govora o produktivnosti, so bili »žrtve« predčasnega upokojevanja predvsem starejši moški, v relativno večji meri kot ženski del starejše delovne populacije. To so dejstva, ki nam jih nazorno prikazujejo tudi številke. Delež delovno aktivnih (zaposlenih) moških, starih med 55 in 64 let, je leta 1971 v Franciji znašal 73%, na Nizozemskem pa 79%. Leta 1990 je ta delež v Franciji znašal le 43%, na Nizozemskem pa 44% (The EU Economy, 2001, str. 10).

V nasprotju s starejšimi moškimi, pa so starejše ženske doživele znaten vzpon na področju zaposlovanja. Namreč, ravno pogoji in vzroki, ki so starejše moške prisilili k izstopu iz delovne sile v zadnjih desetletjih, so starejšim ženskam odprli nove možnosti; to so t.i. »novi« sektorji v gospodarstvu – storitveni sektor, nove in sodobne tehnologije. V zadnjih desetletjih je vedno več žensk, ki so bolj neodvisne od družinskega kroga in ki po lastni iniciativi iščejo nove delovne možnosti. Tu mislim na honorarno zaposlitev, ki je zelo pogosta pri starejših ženskah. Nasploh je honorarno delo predvsem domena žensk; po podatkih Eurostata je v letu 1993 82,4% vse honorarno zaposlene delovne sile bilo ženskega spola.

Pri moških (tudi pri ženskah, le da v relativno manjšem obsegu) pa se zelo pogosto dogaja, da pri določeni (višji) starosti izgubijo službo ali so predčasno (tudi prisilno) upokojeni. To pa ima seveda zelo pomembne posledice:

- Prej ali slej bodo delodajalci morali pristopiti k aktivnem reševanju tega problema, saj ne bodo mogli v nedogled odslavljeni in predčasno upokojevati starejših kadrov. Delodajalci morajo imeti bolj pozitiven pristop in prispevati k temu, da se bodo starejši kadri uspešno usposabljali, prilagajali in tako vklapljali v delovne procese. Prav tako bodo morali prej ali slej začeti zaposlovati starejše kadre.
- Predčasno upokojevanje je zelo pogost pojav v zadnjih desetletjih in s tem se podzavestno ustvarja nekakšen stereotip, da so starejši delavci manj produktivni in zato tudi pogrešljivi. Še večja težava je v tem, da starejši ljudje sami začnejo verjeti v to zgrešeno verovanje in tako se jim močno zmanjša samozavest.
- V zadnjih desetletjih je trend zgodnjega upokojevanja (na primer upokojevanje pri 55ih letih) zavzel tako velikost, da se je v mnogih visoko razvitih začela pojavljati t.i. »kultura zgodnjega upokojevanja« (Early Retirement?, 2002, str. 54), katere proces bo težko

obrniti v drugo smer. Ni potrebno dodatno pojasnjevati, da če se bo tak trend nadaljeval tudi v prihodnje, bodo finančni stroški (prispevki) na individualni ravni državljana in davkoplačevalca še višji.

- Poleg omenjenih vplivov ne smemo zanemariti dejstva, da zgodnejše upokojevanje pomeni tudi nižjo pokojnino; to pa neposredno povzroči nižji dohodek starejših oseb (ki zavzemajo vedno večji delež v celotnem prebivalstvu!), kar pa v zadnjem koraku pomeni, da je celotna državna blaginja na nižji ravni. Lahko bi rekli, da se v takem primeru poveča revščina v določeni državi.

V mnogih državah (tudi pri nas) pri nekaterih ljudeh prevladuje mišljenje, da je za splošno dobro primerno, da se starejši ljudje prej upokojijo zato, da bodo mlajše generacije lažje prišle do dela. Na kratko povedano, starejši naj bi se umaknili mlajšim. To pa je popolnoma zgrešeno. Tako ravnanje celo zadevo samo še poslabša, ker je ravno kasnejše upokojevanje ena od redkih primernih rešitev za probleme, s katerimi se srečujejo pokojninski sistemi v sodobnih državah (Kuzmin, 2000, str. 12).

V poznih sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih so vlade mnogih evropskih držav na veliko "podkupovale" starejše delavce k upokojitvi, saj je za neko državo mnogo manj sramotno, če ima velik delež predčasno upokojenih ljudi, kot pa visoko stopnjo brezposelnosti. Zgodnejše upokojevanje pa je spet na pohodu; politiki nabirajo glasove in točke tako, da zrelim delavcem obljublajo zgodnjo in mirno upokojitev. Kdo se ne bi veselil zgodnje upokojitve? Le redki. Petdesetletniki so bolj zdravi kot kdajkoli prej; pri šestdesetih letih ni prav nič nenavadno hoditi v hribe ali na popotovanja po svetu. Zdravstveno stanje se ni izboljšalo zgolj zato, ker je medicina napredovala in ker se blaginja vztrajno povečuje, temveč tudi zaradi zelo majhnega deleža fizično zahtevnih in nezdravih služb (Markides, 1993, str. 14). Šestdesetletniki (in večina zaposlenih nasploh) zdaj v glavnem sedijo za mizo, urejajo sestanke, pišejo dopise in svetujejo tajnicam, pred tridesetimi leti pa so prelagali opeke. Zato tudi po tridesetih letih trdega (a ne zdravju pretirano škodljivega) dela zmorejo opraviti svoje delo brez težav in v dopustih uživajo bolj kot prej. V zadnjih letih je delež fizično zahtevnih in zdravju škodljivih delovnih mest strmo upadlo; tisti delavci, ki pa še vedno opravljajo dela take narave, pa so veliko bolje opremljeni in zaščiteni kot pred denimo dvajsetimi leti. Moji starši, strici in tete so prenehali kaditi, pazijo na dieto, kolesarijo in trimčkajo. Po vsem razvitem svetu ljudje v povprečju vedno bolj pazijo na svoje zdravje in se zanimajo za nove konjičke, športe in strokovne članke o celulitu, raku, aids-u, drogah itd.

Ljudje se po upokojitvi lahko končno sprostijo, ker se jim ni treba prilagajati sodelavcem ali poslušati nadležne in včasih nesramne nadrejene (Mallier, Shafto, 1992, str. 148). Poleg vsega omenjenega, pa je finančno stanje starejših ljudi v povprečju zelo dobro, zaradi česar lahko prosti čas precej bolj domiselno izkoristijo in se ukvarjajo s stvarmi, za katere prej niso imeli časa.

Zgodnejše upokojevanje ponavadi najde veliko podporo pri delodajalcih, ker so ponavadi starejši delavci relativno bolje plačani kot mlajši, poleg tega pa v mnogih podjetjih velja tiho pravilo, da je treba »dati prostor mlajšim kadrom« in jim dovoliti, da začnejo nabirati izkušnje in praktično znanje. Že če si ogledamo nekaj delovnih ponudb npr. v časopisih vidimo, da v pretežni meri delodajalci iščejo »mlade, dinamične in odgovorne ljudi, ki se želijo še veliko naučiti«. Seveda je tudi normalno, da delodajalci veliko raje zaposlujejo mlajše kadre, kot pa starejše, ki so manj odprti do sprememb in se težje prilagajajo.

3.3. Starostna diskriminacija

Starostno diskriminacijo bi lahko definirali kot posebno in s tem diskriminatorno obravnavanje oziroma odnos do starejših ljudi, ki sloni na negativno usmerjenih predsodkih in stereotipih. Starejši ljudje, ki so podvrženi vplivom starostne diskriminacije, veliko težje nadaljujejo delo v službi (ali zamenjajo službo). Starejši delavci so veliko bolj izpostavljeni brezposelnosti in tisti, ki imajo najnižje dohodke, ponavadi najdlje iščejo službo ali pa je sploh ne najdejo (Aaron, Burtless, 1984, str. 127). Jasne dokaze o starostni diskriminaciji (tako kot pri drugih oblikah diskriminacije), je zelo težko najti oziroma jih skoraj ni. Toda večina strokovnjakov v Evropski Uniji meni, da obstaja. Najpogostejše in najpomembnejše posledice starostne diskriminacije na trgu dela so (The EU Economy, 2001, str. 17):

- ♦ Predčasna izguba službe; delodajalci radikalno zmanjšujejo število zaposlenih in starejši delavci so tu najbolj »na udaru«. Težave pri iskanju (druge, ponovne) zaposlitve; pogosto se dogaja, da delodajalci postavljajo starostne meje (npr. 40 let), ko oglašujejo prosta delovna mesta. Včasih starostne meje sicer niso eksplicitno postavljene, a v praksi dejansko obstajajo. Starejši brezposelni so, razen v primeru, da imajo posebno ali specifično znanje, potisnjeni na dno ogromnega bazena brezposelnih.

- ◆ Neudeležba v programih strokovnega izobraževanja in usposabljanja, tako v službi kot npr. v zavodih za zaposlovanje. V nekaterih državah imajo posebni programi za usposabljanje brezposelnih gornjo starostno mejo. Velika večina izobraževalnih programov je namenjena mlajšim ljudem (kar je tudi razumljivo), praktično nobenega pa ni, ki bi bil namenjen specifično starejšim delavcem (ali brezposelnim), ki so omenjenih programov morda še bolj potrebni kot njihovi mlajši kolegi.
- ◆ Upokojitev; v večini delovnih razmerij se morajo starejši delavci upokojiti, ko dosežejo zakonsko upokojitveno starost. Tisti, ki želijo nadaljevati v delovnem razmerju, pa tvegajo izgubo pravic, kot je na primer minimalna plača. V zadnjih letih je vedno manj držav, ki bi imele obvezno zakonsko določeno upokojitveno starost.

Starostna diskriminacija bo leta 2006 prepovedana z zakonom prek direktive Evropske Unije (Early Retirement?, 2002, str. 53). Toda bolj kot zakonodaja, delodajalce v spremembe in v drugačen (boljši) odnos do starejših delavcev silijo demografski pritiski in splošno stanje na trgu dela. Starejši delavci niso več manjšinski in nepomembni, so izredno (in vedno bolj) pomemben del delovnega kontingenta. Hoditi v službo pri 65ih ne sme več biti nenavadno, to mora postati običajen in čimbolj pogost pojav. Kakšne so predlagane rešitve in kako po svetu rešujejo problem hitrega staranja delovne sile, bomo videli v naslednjem poglavju; poleg tega bomo pogledali, kako se omenjene problematike lotevamo v Sloveniji.

4. MOŽNE REŠITVE

4.1. Glavne ugotovitve – težave in rešitve

Reševanje (ali omilitev) problemov, ki se pojavljajo v povezavi s starajočim se prebivalstvom, je v bistvu praktično nadaljevanje tega, kar sem opisal v drugem in tretjem poglavju diplomskega dela. Naj samo na kratko (in zelo na splošno) ponovim največje težave, ki se pojavljajo v zvezi s staranjem prebivalstva:

- ◆ Vedno višji družbeni stroški, ki bremenijo proračun in vsakega zaposlenega posameznika – najrazličnejši prispevki, ki pokrivajo vedno višje izdatke za starostne pokojnine, zdravstvo, geriatrične centre itd.
- ◆ Vedno nižji individualni razpoložljivi dohodek - posledica zgoraj omenjenih stroškov in prispevkov.
- ◆ Ker je relativni delež upokojenih ljudi vedno višji, so lahko ne le prispevki delovno aktivnega prebivalstva višji, temveč tudi pokojnine nižje, kot nekakšen ukrep proti pretiranemu povečanju prispevkov s strani delovno aktivnega prebivalstva.
- ◆ Starostna diskriminacija.
- ◆ Vprašanje produktivnosti starejših delavcev, ki je zelo odvisna od dela, ki ga opravljajo.

Reševanje teh problemov je zelo kompleksno; napredek je treba, med drugim, doseči na področjih zdravstva, ustvarjanja delovnih priložnosti za starejše delavce in fiskalne konsolidacije (Maintaining Prosperity in an Ageing Society, 1998, str. 21). Glavne rešitve, ki so jih strokovnjaki predlagali za obravnavanje omenjene problematike v Evropski Uniji⁵ so naslednje (The EU Economy, 2001, str. 52):

- ❖ Potrebno je ustaviti negativno propagando, ki na mnogih področjih obstaja v zvezi z delovno storilnostjo starejših ljudi. Napačne predstave in stereotipi povzročajo visoke finančne stroške, ki si jih Evropska Unija ne more privoščiti.
- ❖ Vzpostavitev posebnega programa Evropske Unije, ki se bo zavzemal za strokovno usposabljanje in dodatno izobraževanje starejših ljudi z namenom, da se bodo le-ti lažje

⁵ Te rešitve so aktualne in relevantne tudi za Slovenijo, saj se pri nas problematika starajočega prebivalstva in pripadajočih ekonomskih posledic ne razlikuje bistveno od držav Evropske Unije; navsezadnje pa naj bi Slovenija postala del te integracije v roku nekaj let.

prilagodili spreminjajočim se zahtevam v novo nastalih službah in v novih delovnih okoljih. Omenjeni program naj bi tudi spodbujal starejše ljudi k zaposlovanju oziroma ohranjanju zaposlitve (kasnejša upokojitve) ter deloval proti starostni diskriminaciji.

- ❖ Odpraviti zakonsko določene starostne meje tako pri zaposlovanju oz. upokojevanju kot pri dodatnem izobraževanju in strokovnem usposabljanju.
- ❖ Zelo primerno bi bilo vzpostaviti nekakšno miselnost »zdravega staranja«, ki se seveda nanaša na ohranjanje zdravja (tako starejših kot mlajših) delavcev. Tako bi se po vsej verjetnosti precej znižali izdatki na področju zdravstva.
- ❖ Razvoj metod, s katerimi bi bilo merjenje produktivnosti na delovnem mestu bolj enostavno in natančno. Namreč, do pred nekaj desetletji je bilo, vsaj v večini primerov, precej preprosto izmeriti delovno storilnost zaposlenega posameznika. Dandanes je velika večina zaposlitev take narave, da je praktično nemogoče (ali pa vsaj izredno zapleteno) meriti produktivnost.
- ❖ Vlaganje v izboljšavo pogojev na delovnem mestu, tudi s strani države. To sicer v začetni fazi pomeni višje izdatke; a na dolgi rok to pomeni znižanje izdatkov za npr. zdravstvo in invalidnine (manj nesreč pri delu, bolj zdravo delovno okolje itd.), poleg tega pa bo po vsej verjetnosti tudi delovna storilnost starejših (in mlajših!) ljudi višja – boljša osvetljenost in prezračenost, primerna temperatura na delovnem mestu, znižanje ravni hrupa itn.

Dodaten problem so neprimerni pokojninski sistemi. Vprašanje pa je, ali sploh obstaja pokojninski sistem, ki bi dobro deloval pri tako očitno slabih izgledih. Že čista matematična logika (relativno malo mladih ljudi – zaposlenih, in relativno veliko starih ljudi – upokojenih) pove, da je zadeva zelo težko rešljiva. A vseeno prevladuje mnenje, da so tradicionalni, državni pokojninski sistemi slabo osnovani in neprimerni (o tem, kako je v Sloveniji, v naslednji točki tega poglavja). Zaposleni dobivajo pokojnino, ki ustreza zadnjim delovnim dohodkom in času, ki so ga preživeli v službi. Države tako tvegajo, da se njihove investicije, osnovane na prispevkih iz naslova plač, morda le ne bodo izkazale za uspešne, poleg tega pa vedno obstaja možnost (in ta je vedno večja), da bo upokojenec živel dlje, kot je bilo pričakovati. Zato prihaja do reform, pri katerih postajajo pokojninski skladi vedno bolj aktualni in primerni. Namreč, tradicionalni pokojninski sistemi v posamezniku povzročajo nekakšno letargičnost, saj je višina prihodnje pokojnine bila precej fiksno določena. Skladi posameznika prisilijo, da sam odloča o svoji finančni prihodnosti in ga morajo navaditi na to, da višina prihodnjih prihodkov (pokojnin) ni samo po sebi umevna in vnaprej določena,

temveč jo bo oblikoval sam; nekateri z več, drugi z manj sreče (Wallace, 2002, str. 3). Seveda pa tudi med pokojninskimi skladi obstajajo razlike – nekateri so po mnenju strokovnjakov še kar primerni, drugi pa niso prav nič boljši od tradicionalnih. Potek reševanja omenjenih problemov se med visoko razvitimi državami bistveno ne razlikuje. Vseeno pa se zdi, da so ZDA med tistimi, ki najuspešneje rešujejo težave, povezane s staranjem delovne sile. Po eni strani morda zato, ker je njihov odnos do življenja, tako kot do skoraj vseh stvari, zelo pragmatičen in optimističen. Po drugi strani pa so v ZDA že pred dvajsetimi leti začeli spodbujati starejše ljudi, naj ostanejo v službi ali pa so jim priskrbeli nadomestno ali drugo službo, v kateri so lahko ne glede na višjo starost nemoteno in učinkovito opravljali svoje naloge. Leta 1999 je bil v ZDA delež zaposlenih ljudi, starih nad 62 let, večji, kot leta 1985 (A Full Life, 1999, str. 65).

V ZDA prevladujejo t.i. »prehodne« službe (A Full Life, 1999, str. 69), ki predstavljajo nekakšen most med polno zaposlitvijo in upokojitvijo. Skoraj polovica ameriških delavcev, ki so bili polno zaposleni, so ob izteku delovnega obdobja zavzeli položaje v prej omenjenih prehodnih službah. Nekateri (odvisno od pogojev) se lahko pohvalijo s tem, da zaslužijo približno toliko kot prej, jim ni treba plačevati pokojninskih prispevkov (zato ker že s tem, ko ne izkoriščajo pravice do upokojitve in pokojnine, pomagajo proračunu), obenem pa imajo veliko več prostega časa kot takrat, ko so bili polno zaposleni – pa še dolgočas jim ni.

Fleksibilnost trga dela starejšim delavcem omogoča, da si najdejo primerno službo. V zadnjih letih se pogosto dogaja, da ustanovijo lastno podjetje. Raziskave so pokazale, da v Veliki Britaniji preživi sedemdeset odstotkov podjetij (A Full Life, 1999, str. 69), ki so jih ustanovili ljudje, starejši od 55 let, medtem ko povprečje (vseh ustanovljenih podjetij) znaša le 19%. Vsekakor spodbudni podatki, ki bodo morda pomagali k uresničitvi novih zamisli.

4.2. Kako težave v zvezi s staranjem prebivalstva rešujemo v Sloveniji?

Pokojninski sistemi v večini držav imajo hude težave pri zagotavljanju sredstev in razumljivo je, da se reforme teh sistemov nenehno vrstijo. Tudi v Sloveniji je, ne glede na to, da je naš pokojninski sistem (po reformi) precej sodoben, nerealno pričakovati, da bodo sedanje in bodoče generacije zmožne dokladno financirati vse številčnejše generacije bodočih upokojencev (Likl, 2001, str. 239).

Do zdaj sem se pretežno osredotočal na bolj splošno in teoretično plat problematike starajočega se prebivalstva. Toda, kako so se te težave lotili pri nas? Bil sem na raznih pogovorih v večjih slovenskih podjetjih (Slovenske železnice, Intertrade, RTV Slovenija) in se posvetoval z znanci, ki so zaposleni v nekaterih majhnih podjetjih. Upokojevanje delavcev je v vseh primerih zelo pomembna tema in seveda je z njo neposredno povezano staranje prebivalstva in povezani (zelo realni, ne pa »iz knjig povzeti«) ekonomski učinki.

Kot prvo moram poudariti, da je v Sloveniji zakonodaja na področju zaposlovanja in upokojevanja zelo neusklajena. Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ) je kot tak (vsaj po mnenju mojih sogovornikov) povsem primeren, precej sodoben in mu v principu popolnoma nič ne manjka, problem pa je v tem, da je v velikem nesoglasju z zakonom o zavarovanju za primer brezposelnosti in z zakonom o delovnih razmerjih. Neskladja nikakor niso zanemarljiva in ravno to je tisto, kar iščejo pravniki in vsi, ki se tako v zasebnih podjetjih kot v državnih organih ukvarjajo s problemom upokojevanja in zaposlovanja nasploh. Za nekatere so ta neskladja odrešitev, za druge huda ovira. Osebnostno nisem spuščal v podrobne analize, kje izvirajo vsa neskladja, ker je to povsem druga tema, bolj primerna za pravnike; poleg tega je, po mnenju mojih sogovornikov, materiala za obravnavo toliko, da eno samo diplomsko delo še zdaleč ne bi zadostovalo. Glede na to, da so bili moji sogovorniki strokovnjaki v kadrovskih službah različnih podjetij, jim gre seveda verjeti.

Kot drugo omenjam dejstvo, da ko govorimo o upokojevanju in zaposlovanju moramo upoštevati, da gre tu seveda za obravnavo vsaj dveh plati; ena je delojemalčeva, druga delodajalčeva. Tretja bi lahko bila plat, ki je povezana z državo (s tem mislim predvsem na davke). Namreč, v mnogih primerih se zgodi, da se tako delodajalec kot delojemalec strinjata, da bosta izbrala določeno rešitev, ki bo v bistvu po godu obema, državi pa ne, ker jo bosta, po domače povedano, »okrog prinesla«.

Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju je bil podvržen obsežnim spremembam ob koncu leta 1999. Tudi v zadnjih mesecih je prišlo do nekaterih sprememb, ki pa za moje diplomsko delo niso relevantne. Zakona ne bom obravnaval, ker, kot sem omenil prej, to ni področje mojega diplomskega dela. Bom pa seveda omenil različne zanimive ugotovitve in izkušnje, ki so mi jih na prej omenjenih pogovorih zaupali.

Eden izmed najpomembnejših problemov tako z vidika delodajalca kot delojemalca je ta, da so delavci tako dobro zaščiteni, da jih ne morejo odpustiti, niti če bi si sami delavci tako želeli. Mnogo je primerov, ko delavec dobesedno prosi, naj ga odpustijo, pa to preprosto ne gre, po eni strani zaradi zaščitne zakonodaje, po drugi pa zaradi moči sindikatov. To seveda pomeni, da ima delodajalec stroške z delavcem, ki je prav tako nezadovoljen in zaradi tega verjetno tudi precej neproduktiven.

Pogosto se dogaja⁶, da določen starejši delavec ne opravlja dobro svojega dela in se tega tudi zaveda, zato bi rad prostovoljno izstopil iz dela. Toda zakonodaja in sindikati mu tega ne dopuščajo, kar pa ima celo vrsto negativnih posledic. Kot prvo, je omenjeni starejši delavec nezadovoljen. Kot drugo, je podjetje zaradi tega, ker ga ne more odpustiti, na slabšem, saj ima delavca, ki je sicer uradno sposoben za opravljanje dela, a je vseeno manj učinkovit in produktiven kot morebiten mlajši kolega. Kot tretje pa je oškodovan morebitni mlajši kandidat za delo, ki pa ne more prevzeti položaja. Taki primeru so zelo pogosti na Slovenskih Železnicah, kjer fizično delo zavzema precejšen del vsakodnevnih opravil zaposlenih. Zato je verjetnost manjših in tudi večjih poškodb relativno večja, kot npr. na RTV Slovenija; te poškodbe pa, tako kot smo videli že v prejšnjih poglavjih, najpogosteje prizadenejo starejše zaposlene, ker so oni za omenjene poškodbe tudi bolj dovzetni. Veliko imajo delavcev, ki imajo npr. eno odstotno invalidnost in jih zaradi tega ne morejo invalidsko upokojiti. So pa ti delavci slabši in tudi manj produktivni od mlajših kolegov in ker se tega zavedajo, se vsa stvar le še poslabša, ker na delovnem mestu niso motivirani in na delo ne prihajajo z veseljem, temveč z mislijo »no, še en dan manj do upokojitve«.

V Sloveniji, tako kot drugod v razvitem svetu, je v zadnjih desetletjih prišlo do drastičnega upada zaposlovanja v delovno intenzivnih panogah, ker te z veliko hitrostjo izumirajo. Sodobna tehnologija omogoča, da isti rezultat pridobimo z veliko manjšim vložkom, kot je bilo potrebno pred npr. petindvajsetimi leti. V sodobnem svetu prevladujejo kapitalno intenzivne panoge; nove tehnološke rešitve omogočajo, da podjetja potrebujejo vedno manj ljudi. Ravno zato so delovno intenzivne proizvodnje v zadnjih desetletjih vedno bolj redke; zelo pogosto se dogaja, da določeno podjetje masovno odpusti delavce, ker je pridobilo stroj, ki opravi delo npr. stotih delavcev. Začetni strošek (nabave stroja) je sicer visok, a v nekaj letih, včasih pa tudi prej, se začetna investicija povrne.

⁶ Predvsem na delovnih mestih, ki zahtevajo fizično delo in ki so že tako ali tako manj primerna za starejše ljudi.

O tem sem se pozanimal tudi v Slovenskih Železnica, kjer so mi povedali, da so v letih 1994 – 1997 (predvsem pa v letih 94' in 95') ugotovili velikanske presežke v delovni sili, zaradi česar so kot presežek predčasno upokojili 2000 delavcev, medtem ko je letno povprečje prej (in tudi zdaj, v letih po 1998) znašalo približno 90 rednih upokojitev. Velika večina upokojitev v tistem času je potekala prek tako imenovanega dokupa obdobja služenja vojaškega roka in ne na račun dokupa študijskega obdobja, saj večina zaposlenih v železnicah nima univerzitetne izobrazbe.

Do spremembe ZPIZa leta 1999 so kadrovske službe v mnogih primerih pristale na zelo popularno »tiho rešitev«: po stari zakonodaji se je namreč delavec lahko upokojil kot presežek 5 let pred minimalno starostno upokojitveno mejo (ta je znašala 58 let v primeru, da je delavec izpolnil 40 let delovne dobe) – to pomeni, da se je delavec lahko predčasno upokojil s 53 imi leti in s 35 leti delovne dobe. Poleg tega pa je »tihi dogovor« pomenil to, da sta tako delodajalec kot delojemalec pristala na to, da bo delavec pristal tudi na Zavodu za zaposlovanje kot brezposelni, kjer je lahko »bedel« največ 5 let. In kaj to pomeni? Delavca so »odpustili« pri 48ih letih, potem je točno 5 let bedel na Zavodu za zaposlovanje, nakar se je lahko upokojil kot presežek. To je pomenilo, da je veliko ljudi 10 let prezgodaj zapustilo delovno mesto.

Zdaj to ni več mogoče, ker po novem Zakonu ne velja več pravilo o petih letih (Zavod za Zaposlovanje), temveč je maksimalna omenjena doba 2 leti – no, tudi to je podvrženo spremembam. V bistvu je vse skupaj ena velika zmešnjava, in pri tem bo tudi ostalo, dokler se ne bo končalo tako imenovano »prehodno obdobje«, ki bo trajalo vse do leta 2022. Namreč, vsak delavec, ki se upokoji oziroma, ki se bo upokojil, je zdaj »zgodba zase« in je različnih variant upokojitve vsaj toliko, kot je delavcev, ki so v postopku upokojevanja. Vsekakor je potrebno poudariti, da so prej omenjeni »tihi dogovori« in tako imenovane »mehke variante« prej pravilo kot izjema.

Ena od možnih rešitev za problem starajočega se prebivalstva ta, da bi zaposlene poskušali čim dlje (torej do višje starosti) zadržati v službi, s čimer bi se relativni delež aktivnega prebivalstva povečal in bi pritisk najrazličnejših prispevkov bil relativno manjši. Zato bi tudi mimogrede v tabeli predstavil dodatke, ki naj bi jih delavci v Sloveniji prejeli na osnovi podaljšanja delovne dobe. Polna starost, ki zagotavlja zavarovancu pokojnino v višini, odvisni le od dopolnjene pokojninske dobe, je za moške 63 let in za ženske 61 let. Toda dejanska

starost ob upokojitvi je lahko pod določenimi pogoji nižja ali višja. V primeru, da zavarovanec izpolni pogoje za pridobitev pravice do starostne pokojnine, in ostane v zavarovanju po dopolnitvi 63 let starosti (moški) oziroma po dopolnitvi 61 let starosti (ženske), se pokojnina, ki mu je odmerjena glede na pokojninsko dobo⁷ in pokojninsko osnovo⁸, poveča za vsak mesec zavarovanja po dopolnitvi navedene starosti, na naslednji način:

Tabela 7: Povečanje pokojnine za zavarovance, ki ostanejo dlje v zavarovanju (službi), kot je to nujno potrebno za pridobitev pravice do starostne pokojnine

Starost ob upokojitvi

<i>Moški</i>	<i>Ženske</i>	<i>Odstotek povečanja na mesec</i>
od 63. do 64. leta	od 61. do 62. Leta	0,3%
od 64. do 65. leta	od 62. do 63. Leta	0,2%
od 65. do 66. leta	od 63. do 64. Leta	0,1%
66 let in več	64 let in več	0,0%

Vir: Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju (ZPIZ-1), Uradni list Republike Slovenije, z dne 23.12.1999.

V Uradnem listu je še nekaj tabel, ki prikazujejo različne možnosti povečevanja in zmanjšanja pokojnine v odvisnosti od delovne dobe in dopolnjenih let starosti. Glede na omejenost prostora sem prikazal le eno. Čeprav ima tudi novi zakon veliko kritikov, so nekateri mnenja, da spodbuja zaposlovanje prek polne delovne dobe in da razbremenjuje pokojninsko blagajno (Kuzmin, 2000, str. 9). Težava pri tovrstnih določilih v raznih zakonih (sploh pa pri zakonu o pokojninskem in invalidskem zavarovanju) pa je ta, da se rezultati pokažejo šele na (zelo) dolgi rok, zato bomo o primernosti zakona lahko presojali šele čez vsaj deset ali petnajst let.

⁷ Zavarovalna doba, glede na katero se ugotovi pogoje za pridobitev pravice do pokojnine in glede na katero se določi odstotek za odmero pokojnine.

⁸ Mesečno povprečje plač in zavarovalnih osnov v določenem obdobju, ki se skladno z ZPIZ-om valorizira na raven zadnjega koledarskega leta pred upokojitvijo.

SKLEP

Očitno je problem spreminjajoče se starostne strukture prebivalstva precej aktualen in tega se v razvitih državah kar dobro zavedajo. Po podrobnejši analizi lahko ugotovimo tudi, da v zvezi s to problematiko obstajajo področja, pri katerih je večina strokovnjakov preveč površna, saj se nekateri pojavi po pomembnosti precenjujejo, drugi pa podcenjujejo. Učinke starajočega se prebivalstva precenjujemo npr. takrat, ko pravimo, da bo samo zaradi tega gospodarstvo prešlo v krizo. Poleg tega ni dokazane povezave med staranjem oz. starejšimi delavci in spreminjajočo se produktivnostjo (tu govorimo predvsem o nižji produktivnosti). Programi socialnega zavarovanja pa sicer so v krizi, toda to nima kakšne posebne zveze s starajočim se prebivalstvom – v bistvu se tako le odkrivajo velike nepravilnosti v delovanju socialnih programov. Učinke starajočega se prebivalstva podcenjujemo na področju raznovrstnih investicij, ki so zelo pod vplivom omenjenih demografskih sprememb. Prav tako v zadnjih letih nastopajo velike spremembe v načinu planiranja privatnega upokojevanja.

O problematiki starajočega se prebivalstva je zelo težko pisati. Po eni strani zato, ker je s starajočim se prebivalstvom neposredno povezana politika upokojevanja, ki pa je predvsem v zadnjih desetletjih po vsem svetu bila podvržena velikanskim spremembam. To je seveda logično, ker je ravno staranje prebivalstva privedlo do sprememb v zakonodaji, zato kot težavo ne navajam omenjenih sprememb. Na težave naletimo zato, ker omenjena zakonodaja ni v skladu z drugimi, ki pa so z upokojitveno zelo tesno povezane, včasih posredno, včasih neposredno (zakoni o delovnih razmerjih itn.).

Po drugi strani je z ekonomskega stališča skoraj neizogibno, da želimo proučevati vpliv starajočega se prebivalstva na produktivnost. Kot smo videli, je to zelo zahtevno, če ne skoraj nemogoče opravilo. Dandanes velika večina ljudi opravlja dela, pri katerih je merjenje dejanske učinkovitosti in produktivnosti zelo težko izvedljivo. Storitveni sektor prevladuje in skoraj nemogoče ali pa dejansko nemogoče je ugotavljati, koliko dodane vrednosti je ustvaril en točno določeni telefonski pogovor, službena pot ali oglaševanje. Obstajata le dve jasni ugotovitvi: prva je ta, da fizično zahtevna dela in dela v slabših pogojih (osvetlitev, mraz, hrup itn.) opravljajo starejši delavci slabše kot mlajši kolegi; druga je ta, da v splošnem in na »normalnih« delovnih mestih (torej tistih, ki ne ustrezajo prejšnjemu opisu) starejši delavci niso nič manj produktivni kot mlajši delavci.

Rešitev je veliko, a le malo je takih, ki bi se v praksi izkazale za izvedljive. Ogromno je teorij, ki svetujejo, kako naj vlada ravna v primeru vedno večjega deleža starejših ljudi. Že samo v Evropi so različne države ubrale različne poti, z večjim ali manjšim uspehom. To nam pove, da morda »vsak pacient potrebuje drugačno, njemu najbolj primerno zdravljenje«. Približno tako, kot smo videli v zadnjem poglavju, kjer pišem o razmerah upokojevanja pri nas – različnih variant upokojitve je vsaj toliko, kot je ljudi pred upokojitvijo.

Nedvomno je potrebno ustvariti pozitiven odnos do dela v poznejših letih, pa naj se to sliši še tako smešno. Res je, da se v zadnjih časih ljudje zavedamo težav v zvezi s pokojninami in pokrivanjem sredstev za izstopajočo delovno silo, a le določen (majhen) odstotek ljudi ima to možnost, da si pri npr. 35ih letih že začnejo na reden način (npr. mesečna vplačila po 100 EUR) ustvarjati prihranke za pozna leta, ki bodo dopolnjevali (zelo nizko) pokojnino. Poleg tega pa smo na splošno premalo informirani o tovrstnih možnostih. Pričakujem, da se bo v prihodnjih dveh ali treh letih to spremenilo v pozitivnem smislu.

Spodbujanje dela pri višji starosti se zdi še najbolj zanesljiva rešitev, saj s tem skrajšamo obdobje, ki ga oseba preživi v pokoju in povečamo sklad sredstev, s katerimi pokrivamo pokojninske in ostale izdatke. Kot smo v prejšnjem poglavju že opazili, je zelo logičen ukrep izboljšanje zdravstvenih in varnostnih razmer, saj le preko boljšega zdravstvenega stanja (ne le starejših, temveč vseh) lahko upamo, da bodo ljudje več v službi (manj poškodb, manj bolezni, manj bolniških odsotnosti) in dlje časa med aktivnim prebivalstvom. Pomembno je, da imajo ljudje dostop do informacij, kako ohranjati zdravje in dobro počutje tudi v poznejših letih. Morda ne bi bilo neumestno, če bi vsako večje podjetje ali kakršnakoli ustanova imelo psihologa, ki bi se posvečal starejšim kadrom in jim skušal nuditi podporo v primeru, da bi se to zdelo potrebno in dobrodošlo.

Dejstvo je, da ne glede na veliko število takšnih in drugačnih teorij, med katerimi ne manjkajo zapleteni matematični izračuni, ni enostavno dobiti rešitev za vedno večji problem, ki ga v razvitem svetu predstavlja staranje prebivalstva. Tako kot v mnogih drugih primerih se tudi tu zdi, da je najboljša rešitev tista, ki kombinira različne instrumente; razlika v primerjavi z večino drugih ekonomskih problemov je ta, da je pri upokojevanju in nasploh razmišljanju o prihodnosti zelo pomemben psihološki aspekt ter kako ljudje na splošno gledajo na problem kot tak. Zaupanje v »sistem« je tu zelo pomembna komponenta, po drugi strani pa je nekaj

ljudi, ki ne znajo ali si ne želijo razmišljati na dolgi rok. Zanima jih le zdaj, jutri in naslednje leto, ne pa, kaj bo čez dvanajst ali petnajst let.

Kako se bo končalo reševanje omenjene problematike, še ni povsem jasno. Sem pa prepričan, da bo večina ljudi, ki ima opraviti na tak ali drugačen način z (predvsem) makroekonomskimi pojavi, z zanimanjem (ali strahom?) spremljala razplet enega najbolj perečih problemov razvitega sveta.

LITERATURA

1. Aaron Henry J., Burtless Gary: Retirement and Economic Behavior. Washington, D.C.: The Brookings Institution, 1984. 351 str.
2. Bell Stefanie A., Henry F. John: Are Employment Relations Undergoing a Fundamental Change that Threatens the Future of Capitalism? Journal of Economic Issues, B.k., XXXV (2001), 2, str. 335-341.
3. Bešter Mara, Bregar Lea: Ekonomska Statistika I. del. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1992. 172 str.
4. Catalan Mario, Impavido Gregorio, Musalem Alberto: Contractual Savings or Stock Market Development: Which Leads? Schmollers Jahrbuch 120. Berlin: Dunckler & Humblot, 2000, 3, str. 445-487.
5. Disney Richard: Can We Afford to Grow Older? Cambridge – Massachusetts: The MIT Press, 1996. 378 str.
7. Kuzmin Franc: Kasnejše upokojevanje bo razbremenjevalo pokojninsko blagajno. Bančni vestnik. Ljubljana, 2000, 5, str. 8-13.
8. Likl Evgen: Nujnost dodatnega pokojninskega zavarovanja v Sloveniji. Naše gospodarstvo. Maribor, 47(2001), 3-4, str. 236-247.
9. Malačič Janez: Demografija – teorija, analiza, metode in modeli. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2000. 378 str.
10. Mallier A.T., Shafto T.A.C.: The Economics of Flexible Retirement. London: Academic Press Limited, 1992. 180 str.
11. Maintaining Prosperity in An Ageing Society. Paris: OECD Publications, 1998. 142 str.
12. Markides Kyriakos S.: Trends in the Health of the Elderly in Western Societies. Age, Work and Social Security. New York: St. Martin's Press Inc., 1993, str. 3-17.
13. Schmähl Winfried, Viebrok Holger: Adjusting Pay-as-You-Go Financed Pension Schemes to Increasing Life Expectancy. Schmollers Jahrbuch 120. Berlin: Dunckler & Humblot, 2000, 3, str. 41-61.
14. Schmähl Winfried: Redefining the Process of Retirement. Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag, 1989. 179 str.
15. Srinivas P.S., Whitehouse Edward, Yermo Juan: Regulating Private Pension Fund's Structure. Schmollers Jahrbuch 120. Berlin: Dunckler & Humblot, 2000, 3, str. 363-413.

16. The EU Economy – Review 2001. Luxembourg: Office for Official Publications of the EC, 73(2001), 317 str.
17. Wallace Paul: Time to Grow Up. The Economist, Vol. 362, izdaja 8260. 2/16/2002.
[.../citation.asp?tb=1&_ug=dbs+0+fic+0+ln+en%2Dus+sid+22A068C1%2D22FD%2D41D5%]
18. Whitehouse Edward: The tax treatment of funded pensions. Schmollers Jahrbuch 120.
Berlin: Dunckler & Humblot, 2000, 3, str. 415-427.
19. Wise David A.: Firm Pension Policy and Early Retirement. Age, Work and Social Security. New York: St. Martin's Press Inc., 1993, str. 51-91.

VIRI

1. A full life. The Economist, Vol. 362, izdaja 8265. 09/04/1999.
[.../citation.asp?tb=1&_ug=dbs+0+fic+0+ln+en%2Dus+sid+22A068C1%2D22FD%2D41D5%]
2. Central Intelligence Agency 1990 - 2000. The World Factbook.
[http://www.cia.gov/cia/publications/factbook.html], 22.8.2002.
3. Early Retirement? Don't even think about it. The Economist, Vol. 362, izdaja 8265.
23/03/2002.
[.../citation.asp?tb=1&_ug=dbs+0+fic+0+ln+en%2Dus+sid+22A068C1%2D22FD%2D41D5%]
4. Let Old Folk Work. The Economist, Vol. 352, izdaja 8135. 09/04/1999.
[.../citation.asp?tb=1&_ug=dbs+0+fic+0+ln+en%2Dus+sid+22A068C1%2D22FD%2D41D5%]
5. Pogovori s pomočnico direktorja za kadre pri Slovenskih Železnicah d.d.
6. Pogovori s predstavnico kadrovske službe v podjetju Intertrade ITS d.d.
7. Pogovori s predstavnikom kadrovske službe na RTV Slovenija.
8. The New Demographics. The Economist, Vol. 361, izdaja 8246. 11/03/2001.
[.../citation.asp?tb=1&_ug=dbs+0+fic+0+ln+en%2Dus+sid+22A068C1%2D22FD%2D41D5%]
9. Statistični letopisi RS (letniki 1990, 1997, 1998, 2000). Ljubljana: Zavod RS za statistiko.
10. United Nations – Statistics Division. Demographic Yearbook, Historical Supplement 1948 – 1997. [http://www.unhabitat.org/habrdd/trends/europe.html], 24.8.2002.
11. WHO – External sources for health-related statistical information.
[http://www3.who.int/whosis/links/external_links.cfm?path=whosis], 20.6.2002.
12. Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju – ZPIZ-1 (Uradni list RS, št. 106/99).